

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У
ШВЕЙЦАРІЇ ТА В УКРАЇНІ»**

студентки 4 курсу 1 групи
ОС «Бакалавр»
спеціальності 053 «Психологія»
Бурко Олени Василівни

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної психології
Рогаль Ніна Іванівна

Допустили до захисту ЕК
Кафедра соціальної психології
Протокол № _____ від _____
Завідувач кафедри:
Доктор психологічних наук, професор
Коваленко Алла Борисівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПСИХОЛОГІЇ	7
1.1. Науково-психологічні підходи до вивчення поняття «сімейне виховання»..	7
1.2. Поняття сім'ї, її типи та стилі виховання	10
1.3. Типи сімейного виховання та їх вплив на особистість дитини	18
Висновок до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ	26
2.1. Загальні методологічні засади дослідження.....	26
2.2. Опис та обґрунтування методик дослідження	29
Висновки до розділу 2	37
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ШВЕЙЦАРІЇ ТА В УКРАЇНІ	39
3.1. Інтерпретація результатів дослідження	39
3.2. Порівняльний аналіз особливостей сімейного виховання матер'ю та батьком	48
3.3. Порівняльний аналіз сімейного виховання Швейцарії та України.....	53
Висновки до розділу 3	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я є найголовнішим і першим інститутом виховання дітей, тому саме на ній лежить відповідальність за успішне і благополучне формування особистості. Від кожної людини окремо залежить те, яким буде майбутнє покоління і ціла нація. Здорове, правильне виховання дітей сприятиме розвитку і процвітання суспільства. Сучасне суспільство зазнає ряд змін, в тому числі в області сім'ї та виховання. Але саме по собі поняття «сімейне виховання» багатогранно, тому на неї впливають не тільки процеси, що протікають в інституті сім'ї та шлюбу, але також і в області економіки і освіти, ЗМІ та інформаційних технологіях.

Найбільш важливі питання даної проблематики – це використовувані методи і компоненти виховання, засоби заохочень і покарань, емоційна насиченість спілкування, психологічний клімат в сім'ї.

Сімейне виховання і сім'ю вивчали протягом всієї історії людства. У період античності ця проблема відбилася в роботах Платона і Аристотеля, далі ця тема знаходить місце в філософії Г. Гегеля, О. Конта, Г. Фіхте та ін. Пізніше вона розглядається першим засновником соціології сім'ї філософом Ле-Пле. Важливість інституту сім'ї в суспільстві розглядав і Е. Дюркгейм. Трохи пізніше проблематика відбилася в роботах американських соціологів Дж. Гуда, У. Огборна, Т. Парсонса та ін.

Незаперечним є той факт, що розвиток особистості дитини не втратив свого значення в сучасній сім'ї. Вчені вважають сім'ю єдиним соціальним інститутом, який може (і повинен) ефективно виховувати дітей, результати історичного розвитку людства переконливі: дитина, як суб'єкт соціалізації, змінює себе та свою особистість під впливом виховання. Можна помітити, що проблеми, з якими стикаються батьки у стосунках зі своїми дітьми, нескінченні, і що сім'я, як свого роду мікроколектив, відіграє важливу і тривалу роль у формуванні характеру дитини. Останніми роками в Україні спостерігаються тривожні тенденції, які свідчать про кризові події в українському сімейному

житті, що впливають на шлюби та стосунки дітей з батьками. Демографічні зміни - зниження народжуваності і, як наслідок, збільшення частки неповних сімей, що створюють труднощі та недоліки в психологічному розвитку дітей, які виховуються в таких сім'ях.

Метою кваліфікаційної роботи є теоретичний і емпіричний аналіз особливостей виховання у сім'ях Швейцарії та в Україні.

Об'єктом дослідження є сімейне виховання.

Предмет дослідження – психологічні особливості сімейного виховання у Швейцарії та в Україні.

Завданнями дипломної роботи є:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми сімейного виховання.
2. Провести порівняльний аналіз особливостей сімейного виховання матір'ю та батьком.
3. Визначити особливості сімейного виховання у сім'ях Швейцарії та України.

Методи дослідження:

1. Теоретичні методи дослідження: системний аналіз, синтез, метод узагальнення та моделювання, порівняльний аналіз.

2. Емпіричні методики дослідження. Для проведення дослідження були застосовані наступні методики:

- Методика CBCL – Контрольний список поведінки дітей.
- Методика APQ – Сімейний Алабамський опитувальник.
- Методика FACES-IV – Шкала сімейної гнучкості та згуртованості.
- Методика PARI (parental attitude research instrument-методика вивчення батьківських установок).

3. Статистичні методи використовувалися із застосуванням пакету прикладних комп'ютерних програм SPSS для виявлення відмінностей у вимірюваних характеристиках між вибірками, а також, залежно від соціо-демографічних даних номінативного типу.

Математико-статистичні методи дослідження: описові статистики, кореляційний аналіз.

Емпірична база дослідження. У дослідження психологічних особливостей сімейного виховання взяло участь 50 осіб (25 осіб з України та 25 осіб з Швейцарії). Це батьки, які виховують від 1 до 3 дітей, віком від 3 до 5 років. Середній вік батьків – 32 роки (від 25 до 43 років).

Наукова новизна та теоретична значущість полягає в тому, що вперше:

- поглиблено уявлення про особливості сімейного виховання та його вплив на розвиток особистості;
- розкрито особливості сімейного виховання у Швейцарії;
- визначено спільні та відмінні особливості між стилями вихованням в Україні та Швейцарії.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього використання для розробки психо-корекційних програм оптимізації сімейного виховання; вдосконалення психологічної підтримки сімей; підвищення свідомості про різницю в сімейному вихованні; розроблення культурно-адаптованих програм сімейного виховання; розширення наукового дослідження в галузі психології сім'ї; використовуватись для роботи фахівців таких як психологи, соціальні працівники, педагоги та інші спеціалісти, які працюють з сім'ями.

Надійність та достовірність результатів дослідження включають: Методологічний підхід: В роботі використано науково визнані методи дослідження, враховані можливі фактори спотворення (наприклад, вибірковий відбір учасників, забігання вперед) та проконтрольовано їх вплив на результати дослідження.

Репрезентативність вибірки: Вибірка учасників дослідження репрезентативна та відповідає досліджуваній популяції.

Збір та аналіз даних: Збір даних проведений у відповідності з науковими стандартами, враховуючи принципи етики досліджень. Аналіз даних об'єктивний та виконаний з використанням відповідних статистичних методів.

Опис методів збору та аналізу даних детальний та зрозумілим для перевірки та реплікації результатів.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 51 найменування. Загальний обсяг роботи – 64 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Науково-психологічні підходи до вивчення поняття «сімейне виховання»

Виховання дитини починається з її народження. Авторитетом для дитини у ранньому віці є батьки, сім'я. Батьки своїм прикладом демонструють дітям те, як потрібно поводитися, навчають цінностям і правилам поведінки.

За визначенням Т. Бурлуцької, сім'я – це заснована на єдиній загальносімейній діяльності спільнота людей, які пов'язані узами подружжя, батьківства та спорідненості, цим здійснюючи відтворення населення, наступність сімейних поколінь та підтримку існування членів сім'ї [7, с. 34].

У науковій літературі наводиться багато визначень поняття «стиль виховання»:

Т. Демиденко описує стиль батьківського виховання як комплекс почуттів стосовно дитини, стереотипів поведінки, що використовується у спілкуванні з дитиною, особливостей сприйняття та розуміння характеру дитини, її вчинків, з чого можна зробити висновок, що стиль сімейного виховання включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти [10, с. 44].

С. Красін зазначає, що батьківські установки, очікування, виявляються в стилі виховання, а саме: розуміння ролі батька, переваги подружжя, зумовлені їх поглядами на виховання, використання тієї чи іншої системи заохочень та покарань, гнучкість у спілкуванні, погляди на прояв ініціативи дитини тощо [15, с. 50].

За визначенням О. Столярчук, стиль виховання постає як багатофакторна категорія. На думку дослідника, стилі виховання – це специфіка взаємовідносин дитини з батьками, що відрізняється ступенем турботи та опіки, контролю, тісністю емоційного зв'язку, характером керівництва поведінкою дитини з боку дорослих, ступенем заборон тощо [24, с. 25].

У клінічно орієнтованій літературі зустрічається таке визначення стилю виховання – це сукупність приватних понять, принципів, установок, ціннісних орієнтирів, що створюють умови у розвиток дитини та її підготовки до життя [29, с. 35]. Компоненти сімейного виховання наведено на рисунку 1.1.

Рис. 1.1. Компоненти сімейного виховання

Таким чином, завдання сімейного виховання полягають в наступному:

1. Формування умов для зростання та розвитку дітей.
2. Передача досвіду та знань від старшого покоління молодшому.
3. Виховання у дітях самостійність та допомога ближньому.
4. Формування у дітей почуття честі та гідності.

Принципи сімейного виховання:

1. Принцип діалогу (члени сім'ї рівноправні).
2. Принцип цілеспрямованості (є певний орієнтир виховання, що включає цінності і норми).
3. Принцип науковості (знання основ педагогіки та психології батьками).

4. Принцип гуманізму (сприйняття дитини такою, якою вона є).
5. Принцип планомірності (поступовість дій у виховному процесі).
6. Принцип комплексності та систематичності (багатогранний вплив на особистість дитини та її розвиток).
7. Принцип узгодженості (єдина думка щодо виховання між вихователями, між батьками).

Основним завданням сім'ї є задоволення головної потреби людини – потреби в соціальному контакті, базової довіри до світу (Е. Еріксон) і прихильності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) у дитинстві. Основні завдання сім'ї в цьому контексті можуть включати: формування предметно-практичної компетентності; сприяння соціальній компетентності; підтримка у розумінні наукових засад та починанні самостійного навчання [38, с. 10]. Емоційна насиченість і позитивний характер відносин з оточенням, тривалість, стабільність спілкування з партнером, спільна діяльність та співробітництво з дорослим як прикладом компетентності, підтримка в соціумі та в починаннях роблять сім'ю добрим фундаментом, що забезпечує найсприятливіші умови для майбутнього фізичного та інтелектуального розвитку дітей.

Найгіршими і небажаними умовами для дитини є – жорсткий, тотальний контроль при авторитарному вихованні, або ж, навпаки, повна відсутність контролю, коли дитина кидається практично напризволяще, стає «сама собі господар». Існує багато проміжних варіантів:

- батьки постійно радять, або вказують, своїм дітям як їм вчинити;
- батьки дають право голосу своїй дитині, але далі не враховують її при ухваленні підсумкового рішення;
- дитина може приймати окремі рішення сама, але повинна отримати схвалення батьків, батьки та дитина мають майже рівні права, приймаючи рішення;
- рішення часто приймає сама дитина;
- дитина сама вирішує підпорядковуватися їй батьківським рішенням чи

ні.

Дослідження, проведене в Нью-Йорку, показало, що діти частіше відповідають невірно на запитання, орієнтовані на те, щоб вводити дитину в оману в умовах відсутності підтримки їхніх батьків. Що знову ж таки підтверджує важливість тепла від батьків і навіть його впливу на, можливо, розумові здібності дитини в деяких стресових ситуаціях [41].

Якщо дитина впевнена, що батьки її люблять і приймають такою, якою вона є, то формування її психічного світу відбуватиметься правильно. Тільки на основі цих якостей можна виховати моральність, тільки подарувавши любов можна її отримати назад.

Таким чином, важливість сімейного виховання можна довести такими узагальненнями:

1. Сімейне виховання є більш емоційним за характером, ніж будь-яке інше виховання, оскільки провідником його є батьківська любов до дітей та зворотні почуття (прихильність, довіра) дітей до їхніх батьків.

2. У ранньому віці дитина більше піддається сімейному впливу, ніж якомусь іншому.

3. Завдяки тому, що сім'я – це мала група, дитина поступово (поетапно) долучається до соціальної культури.

4. Сім'я – це неоднорідна група, у ній присутні представники різних вікових груп, особи з різними характерологічними, індивідуальними особливостями тощо. Це дає дітям активніше реалізувати свої інтелектуальні можливості.

1.2. Поняття сім'ї, її типи та стилі виховання

Сім'я – це соціальна одиниця, яка складається з батьків та їх дітей, які живуть разом і взаємодіють між собою в рамках спільної системи. Сім'я може бути різної форми (як традиційна, так і нетрадиційна), розміру, складу, культурної та соціальної приналежності.

Сім'я виконує ряд важливих функцій, таких як репродуктивна

(постачання нових поколінь), емоційна (надання емоційної підтримки та захисту), соціальна (навчання дітей соціальним нормам, цінностям та ролевим моделям), економічна (забезпечення матеріальних потреб) та інші.

У будь-якій сім'ї визначається конкретна система виховання. Системою виховання є його цілі, форми, урахування того, що можна і що не можна допустити по відношенню до дитини.

Сім'я виконує такі функції [33, с. 346]:

- виховна функція;
- економічна – полягає в бажанні членів сім'ї задовольнити свої матеріальні потреби;
- емоційна функція – задоволення базових психологічних потреб (визнання, повага, емоційний комфорт і т.д.);
- функція духовного спілкування – проведення спільного дозвілля, можливість загального духовного збагачення (дана функція відіграє значну роль духовному розвитку людини);
- функція первинного соціального контролю – можливість виконання сім'єю соціальних норм прийнятих суспільством та ін.

Батьки є першим соціальним середовищем дитини. Особистість батьків грає величезну роль у житті будь-якої людини. Специфіка почуттів, яка є між дитиною та батьками, визначається головним чином тим, що батьківська турбота потрібна хоча б лише для підтримки життєдіяльності їхньої дитини. Любов нащадка до свого батька завжди безумовна і велика. До речі, в ранньому дитинстві любов підкріплюється швидше фізичною турботою та безпекою, у той час, як по ходу дорослішання батьківська любов більше забезпечує психологічну стабільність, емоційний комфорт і спокій. Батьківська любов – гарантія безпеки, джерело спокою [12, с. 112].

Дитячо-батьківські стосунки в останні десятиліття стають більш емоційно-психологічними, що означає, що визначаються глибиною їхньої прихильності один до одного, тому що для дедалі більшої кількості людей саме

діти стають головними цінностями життя. Але це лише ускладнює сімейне життя і анїтрохи його не спрощує, тому, що:

1. Велика кількість сімей мають одну дитину і складаються з двох поколінь – батьків та дітей; бабусі та дідусі, інші родичі, як правило, живуть окремо. В результаті батьки не мають можливості повсякденно користуватися досвідом та підтримкою попереднього покоління, та й застосування цього досвіду часто проблематичне. Таким чином, зникла різноманїтність, що вноситься до міжособистісних відносин літніми, сиблінгами (братами/сестрами), тітками та дядьками тощо.

2. Оскільки відносини між подружжям стають глибшими, підвищується рівень очікувань один від одного, які вони не завжди можуть реалізувати через свої особливості.

3. Складнішими стали стосунки між дитиною та її батьками. Діти спочатку мають високий статус у сім'ї, вони мають можливість здобути високу освіту, мають можливість проводити час поза сім'єю. Часто цей час вони витрачають на заняття зі своїми друзями, які завжди отримують схвалення батьків. Батьківська влада, на сьогоднішній день має менш значуще місце, ніж сама особа батька [34].

Всі сім'ї по-своєму унікальні, проте мають ознаки для того, щоб визначити їх до якого-небудь типу.

Найдавнішим типом є патріархальна (традиційна) сім'я. Це численна сім'я, в якій всі члени сім'ї мають різний вік і живуть в одному будинку. Такі сім'ї зазвичай багатодітні, де діти дуже поважають старших і нічого не мають проти звичаїв і традицій. Рівність жінок і подальші соціально-економічні зміни зламали основи авторитарності таких сімей. Однак такі типи сімей до цього дня присутні в селах та інших сільських місцевостях [21, с. 268].

У міських же сім'ях переважає тип нуклеарних сімей, що складаються в основному з двох поколінь (з подружжя і дітей, до вступу в шлюб останніх). У нашій же країні існує безліч сімей з трьох поколінь, які включають в себе батьків (або одного з них) з дітьми і бабусь та дідусів (або одного з них). Такі

сім'ї часто відбуваються не з власної волі: діти просто не можуть собі дозволити відлучитися від батьків у зв'язку з нестачею матеріальних благ.

У нуклеарних сім'ях присутнє тісне спілкування подружжя. Це супроводжується поважним ставленням один до одного, взаємодопомогою. Але збільшення таких сімей веде за собою зменшення емоційного контакту між подружжям і їх батьками, тому знижується можливість надання допомоги, ускладнюється передача досвіду, від старших поколінь до молодших [12, с. 112].

Неповна сім'я – група близьких родичів, яка складається з одного з батьків з одним або декількома неповнолітніми дітьми.

Може виникнути через різні чинники: народження дитини поза шлюбом, смерть одного з батьків, розлучення батьків або їх роздільне проживання.

Отже, можна виділити основні типи неповної сім'ї: позашлюбна, осиротіла, розлучена. Поділяють також батьківську і материнську сім'ї. Останні з неповних сімей складають більшість цієї групи [22, с. 35].

Так само важливою характеристикою виховання в сім'ї є стиль, тобто прийоми впливу старших дітей на молодших і прийоми спілкування з ними. Він варіюється від самого жорсткого спілкування до самого м'якого, але присутні також і проміжні варіанти:

1. Авторитарний (владний) стиль проявляється в жорсткому ставленні до своїх дітей, в повному домінуванні над ними, обмеженні їхньої свободи, перешкоджанні їхнім інтересам тощо, що проявляється у повному контролі.

У сім'ях це проявляється у великому прагненні повністю контролювати не лише поведінку, а і внутрішній світ, інтереси і думки дітей, що може привести до серйозних конфліктів. Багато батьків розглядають своїх дітей як «пластилін», з якого можна щось зліпити. У разі опору дитини, її нерідко карають, рідше можуть вдаватися до насильницьких методів.

У таких сім'ях спілкування між дитиною і батьком відбувається за бажання старшого, діти ж звертаються до них в разі необхідності. Такий стиль може сприяти дисциплінованості та максимальній зібраності дитини. З іншого боку, це може бути причиною відчуження дитини від своєї сім'ї в майбутньому,

в повній відмові від емоційного контакту з батьками.

2. Демократичний стиль характеризується прагненням батьків до близьких стосунків з їхньою дитиною. Вони заохочують ініціативні і самостійні вчинки своїх дітей, допомагають їм вирішити проблеми і важкі завдання. Вимагаючи щось від своєї дитини, батьки вважають нормальним пояснити свої мотиви, а встановлюючи нові правила виносять їх на загальне обговорення; в дітях заохочується як послух, так і незалежність.

На відміну від авторитарного стилю в демократичному батьки вважають за краще довіряти своїм дітям і робити акцент на схвалення їх вчинків і подальше заохочення. Контакт відбувається не тільки з ініціативи батьків, а й з ініціативи, навіть частіше, самих дітей. Комунікація має двосторонній характер: і від старших до молодших, і навпаки. Дитина, яка виховується в такій сім'ї, добре йде на контакт з оточуючими та знає, що таке дисципліна [15, с. 49].

Насправді, авторитарний і демократичний стилі виховання в такому вигляді, якими вони є, зустрічаються рідко. Як правило, в сім'ях переважає поєднання цих стилів, залежно від ситуації батьки вдаються в більшій мірі до одного з полюсів. Більш того, в сім'ях один з членів сім'ї може віддавати перевагу одному стилю виховання, а інший член сім'ї іншому стилю виховання (наприклад, батько – авторитарний стиль, а мати – демократичний) [19, с. 134].

У деяких сім'ях мати хоче не тільки добитися ідеального формування особистості дитини, виховати в ній дисципліну тощо, а й прагне до емоційної близькості з нею. У той час як завданням батька є навчити дитину основним навичкам, виховати волю і силу (як правило, виховати так, як він вважає за потрібне).

Також виділяють ще деякі стилі виховання. Їх класифікація була запропонована О. Корман [14]. Провівши аналіз свого досвіду психологічної допомоги, вона змогла виділити такі стилі стосунків «мати – дитина»: співпраця, ізоляція, суперництво, псевдо-співробітництво.

1. Співпраця. Цей стиль відображає взаємодію, співпрацю та взаєморозуміння між матір'ю та дитиною. У такому спілкуванні переважає

гнучкість і поступливість. Мати заохочує активність дитини. У неповних сім'ях такий стиль вважається найсприятливішим. Дитині дуже потрібна підтримка, почуття стабільності, любові і захищеності. І тільки мати може їй це дати, в даних умовах життя.

У таких сім'ях під час спілкування матері віддають перевагу рівності між ними і їхніми дітьми, вони заохочують їх активність. Дитина, по суті, може бути об'єктом самовиховання. Мати може керувати дитиною по мірі необхідності, а дитина, своєю чергою, має вплив на матір. Під час спілкування зі своєю дитиною мати може, під впливом, змінювати свої думки, якості, форми поведінки.

2. Іншим стилем відносин «мати-дитина» є ізоляція. У цьому випадку спільні рішення практично відсутні. Дитина хоче закритись і не ділитися своїми думками, враженнями або переживаннями зі своєю мамою. У разі такого стилю відносин в сім'ї, дитина може зіштовхнутися з великим ризиком не впоратися з деякими труднощами. Якостями дитини з такої сім'ї будуть скритність, замкнутість, що може привести за собою проблеми в спілкуванні з однокласниками і навіть проблеми в навчанні. Матері слід будувати спілкування з дитиною на бажанні пізнавати своєрідність її індивідуальності.

Уважність до внутрішнього світу дитини, відстеження змін в ній – завдання матері, яка в подальшому може стати основою хороших відносин, взаєморозуміння і взаємодопомоги.

3. Наступним стилем відносин «мати-дитина» є суперництво. У такій сім'ї мати і дитина можуть протистояти одна одній. Вони піддають одна одній критиці і самостверджуються за рахунок приниження іншого. У таких неповних сім'ях мають місце бути конфлікти, подальший емоційний холод і неприязнь. Як би дивно це не було, але такі відносини дійсно можуть влаштовувати обох членів сім'ї. З одного боку дитина хоче швидше стати самостійною, отримати високий статус, самоствердитися в суспільстві, але з іншого боку, у неї не завжди будуть складатися гарні особисті відносини з близькими людьми.

4. Останній стиль відносин – псевдо-співробітництво. У такій сім'ї обидва члени можуть проявляти егоцентризм. Рішення тут приймаються не в діловому стилі, а скоріше в ігровому. Таке спілкування здається дуже хорошим і простим, без явних проблем, але, насправді, воно таким не є. Такий стиль виховання може прищепити дитині, в майбутньому, егоїзм.

Отже, О. Корман, виділяє чотири стилі батьківського ставлення «мати – дитина». Самим позитивним впливом на розвиток дитини в неповній сім'ї виявилось використання такого стилю виховання, як співпраця. Ця класифікація відносин стосується неповної сім'ї, яку очолює мати [14].

Найпопулярнішим у цьому контексті є підхід Діани Баумрінд, яка виділила три основні стилі виховання: авторитетний, директивний та дозвільний [12, с. 112]:

1. Авторитетні батьки прагнуть взаємодіяти з дитиною в раціональній манері: вони намагаються пояснювати дитині причини своїх дій, обговорювати з нею її поведінку, вказуючи на моменти, де вона вчинила добре чи погано. Вони здатні прийняти розбіжності між своєю думкою і думкою дитини, уважно вислухати і обговорити їх, заохочують самостійність дитини. Вони приймають і позитивні, і негативні сторони дитини, м'яко орієнтуючи її на розвиток бажаних якостей, вміло використовуючи метод заохочення. Цей тип виховання Д. Баумрінд розглядає як найбільш вдалий, оскільки в ньому підтримується оптимальний баланс між батьківським теплом і вимогливістю.

2. При директивному стилі батьки прагнуть контролювати поведінку дитини, впливати на неї відповідно до своїх уявлень про правильний розвиток і поведінку. Такі батьки домагаються від дитини слухняності, застосовуючи покарання, навантажуючи її обов'язками, обмежуючи свободу заборонами і приписами.

3. При дозволяючому стилі батьки схильні йти назустріч будь-яким бажанням і примхам дитини, заохочувати всі її дії. Вони не обтяжують дитину обов'язками по дому, не висувають вимог до її поведінки, практично не

застосовують покарань. Такі батьки не дають дитині орієнтирів, норм і стандартів, відповідно до якими вона має себе поводити.

Ідею Д. Баумрінд розвинули Е. Маккобі і Дж. Магнуссон запропонувавши два основні чинники, що впливають на батьківський стиль: рівень прийняття та рівень контролю. На відміну від Д. Баумрінд, вони виділили чотири стилі виховання: авторитетний (високий рівень прийняття і високий рівень контролю), директивний (високий контроль і низьке прийняття), ліберальний (високе прийняття і низький контроль) та індиферентний (низький рівень прийняття і контролю) [20, с. 143].

Е. Ейдеміллер виділяє наступні параметри виховання [12, с. 112]:

- Ступінь протекції в процесі виховання – те, наскільки батьки фокусують свою увагу на дитині.

- Ступінь задоволення потреб дитини – наскільки батьки прагнуть задовольнити бажання дитини.

- Кількість вимог, що висуваються до дитини в сім'ї. Тут розглядається, наскільки батьки навантажують дитину обов'язками, наскільки обмежують її заборонами і наскільки суворі санкції застосовують.

- Нестійкість стилю виховання. У цьому випадку батьки періодично змінюють стратегії виховання.

На основі цих параметрів Е. Ейдеміллер виділяє шість типів неправильного виховання:

- Потураюча гіперпротекція: батьки приділяють максимум уваги дитині і прагнуть задовольнити всі її потреби.

- Домінуюча гіперпротекція: батьки також фокусують всю увагу на дитині, але при цьому обмежують її свободу великою кількістю заборон.

- Підвищена моральна відповідальність: батьки пред'являють до дитини високі вимоги, при цьому приділяючи уваги її потребам.

- Емоційне відкидання дитини.

- Жорстоке поводження.

– Гіпопротекція.

Таким чином, у психології активно розробляється тема ставлення батьків до виховання, виділяються критерії, за якими доцільно оцінювати це ставлення. Також вчені роблять важливі висновки про правильні та неправильні стратегії виховання та оптимальні типи виховання. Цінність таких знань для розуміння дитячо-батьківських стосунків важко переоцінити.

1.3. Типи сімейного виховання та їх вплив на особистість дитини

Діти з хорошим розумінням себе, які виховуються в сім'ях, де батьки можуть виділяти їм достатній час, позитивно оцінювати їх фізичні та інтелектуальні дані, але не виділяти їх рівень розвитку більш високим, ніж у їх однолітків і прогнозувати успішних середній бал в школі.

Таких дітей частіше хвалять, але не за рахунок матеріальних благ, частіше карають (в основному, ігноруванням, відмовою від контакту). Діти із заниженою самооцінкою ростуть в сім'ях, де менше їм приділяють уваги, але де вимагають більшого послуху, ніжче дають позитивну оцінку їх даними і частіше карають, часом навіть при сторонніх людях. Від таких дітей не чекають успіхів у школі, успіхів у житті і т. д.

Особистісні ресурси, з одного боку, визначаються складом сім'ї (наявність обох батьків або одного з них, старших сиблінгів – братів і (або) сестер, близьких родичів, включених в сімейне життя, – бабусь, дідусів, тіток, дядьків та ін.), а з іншого, такими характеристиками старших членів сім'ї, як стан здоров'я, характер, рівень і вид освіти, індивідуальні захоплення, смаки, ціннісні орієнтації, соціальні установки, рівень домагань та ін. [36].

Від того, як виховується дитина в сім'ї залежить її подальша поведінка: буде вона адекватною або навпаки. Діти із заниженою самооцінкою не задоволені собою. Дитина може розуміти, що вона не відповідає очікуванням своїх батьків.

Неадекватність характеру або поведінки може бути і при завищеній самооцінці. Це може статися в сім'ї, де дитину постійно карають за кожен

дрібницю, а винагородою є щось матеріальне (тим самим, дитина ще й прив'язується до похвали у вигляді матеріальних речей). Дитину можуть карати рідко, не звертати уваги на дрібні, але значущі проступки.

Адекватне уявлення – тут потрібно знання про гнучку систему покарання і похвали. Захоплення своєю дитиною виключається, також як і заохочення матеріальним подарунком. Покарання мають місце бути, але не жорсткі. У сім'ях, де ростуть діти з адекватною самооцінкою, увага до інтересів, захоплені, особистості дитини однаково поєднуються з вимогами до неї. Батьки не використовують приниження в якості покарання, а хвалять тільки тоді, коли дитина дійсно цього заслуговує [12, с. 112].

Батьки вибудовують і вихідний рівень очікувань до своїх дітей – те, чого дитина хоче домогтися в своєму навчанні або майбутніх відносинах. Діти з високим рівнем очікувань, завищеною самооцінкою і престижною мотивацією розраховують тільки на успіх. Їх уявлення про майбутнє виключно позитивні. Діти з низьким рівнем очікувань і низькою самооцінкою не намагаються досягти чогось високого ні в навчальній діяльності, ні в стосунках. Вони не мають великих претензій і часто ставлять під сумнів свої можливості, погоджуються з тим рівнем навчання, який їм заклали на самому початку навчання.

О. Смуk виділив наступні крайні варіанти стилів сімейного виховання і охарактеризував відповідні їм соціальні-психологічні типи особистості дитини [26, с. 31]:

1) Співчутливий тип: за фактом того, що батьки дуже зайняті, у дитини більше свободи. Батьки не приділяють уваги заохоченням або покаранням. Вони не балують дитину, але досить її люблять. Всі її проблеми вони переживають разом з нею, намагаються її вберегти від помилок або травм як фізичних, так і психологічних. Вони виховують дитину за допомогою особистого прикладу і обговоренням чужих помилок. Вони не читають лекцій, але можуть сердито подивитися, із загрозою, що може присоромити або засмутити дитину. Хвалять за хороші вчинки, але не емоційно.

2) Інтровертований тип стилю виховання відповідає батькам, які виявляють високий рівень контролю, але низький рівень прийняття. Вони можуть бути досить вимогливими і контролювати поведінку дитини, але водночас проявляти меншу теплоту, залученість та емоційну відкритість.

Відповідний тип особистості дитини, яка виховується в інтровертованому стилі, може бути внутрішньо спрямованою, замкнутою, обережною та схильною до відчуження від оточуючих. Вона може проявляти менше ініціативи у соціальних взаєминах, бути більш замкненою та залучатися в менше кількість соціальних активностей.

3) Ліберальний тип: дитина абсолютно надана сама собі. Батьки не схильні до задоволення потреб своєї дитини, а якщо вони і задовольняють їх, то тільки за рахунок інших людей. Батьки не розбираються в заходах заохочення або покарання та прояві почуттів до дитини. Правилам поведінки дитина спеціально не навчається, але повинна знати елементарні з них. Дитина прагне до отримання задоволення, в основному, обмірковує шляхи його найшвидшого отримання.

4) Конформний тип: передбачає високий рівень прийняття (підтримки) від батьків, але також високий рівень контролю. Батьки, які використовують конформний стиль виховання, проявляють теплоту, розуміння та підтримку до своєї дитини, але в той же час встановлюють жорсткі правила, норми та очікування, вимагають їх виконання та виявляють високий рівень контролю над поведінкою дитини.

Батьки, які використовують конформний тип батьківського стилю, можуть мати тенденцію дотримуватися соціальних норм і очікувань, бути досить строгими та директивними щодо поведінки своєї дитини, а також ставити вимоги до досягнень дитини. Однак вони також можуть висловлювати підтримку та розуміння до емоційної сторони дитини, її потреб та бажань.

5) Змагальний тип: батьки чекають від дитини чогось незвичайного, що не може повторити інший, чогось унікального. Якщо дитина виявляється

такою, то її хвалять в обов'язковому порядку, можливо, що і матеріально. Її привчають не здаватися і не відступати. Батькам не дуже важливі особисті моральні якості їхньої дитини, більше їх хвилює її становище в суспільстві. Моральним нормам дітей навчають тільки для того, щоб вони могли комфортно себе відчувати серед людей і по можливості виділитися. Батьки відстежують розумовий та інтелектуальний розвиток дітей.

6) Домінуючий тип: відповідає батькам, які виявляють високий рівень контролю та низький рівень прийняття. Вони можуть бути дуже вимогливими, строгими та авторитарними, встановлюючи жорсткі правила та очікування для дитини.

Відповідний тип особистості дитини, яка виховується в домінуючому стилі, може бути підданою, пасивною, залежною та схильною до виконання вимог батьків без висловлення власних думок і бажань. Дитина може відчувати стрес та тиск від батьківської авторитарної поведінки, що може вплинути на її самооцінку та розвиток автономності.

7) Розсудливий тип: батьки можуть надавати дітям багато свободи для того, щоб дитина вчилася на власних помилках і досвіді. Вони дуже трепетно ставляться до питань своїх дітей і можуть терпляче на них відповідати. Батьки думають, що дитина активується без зовнішніх впливів. Відносини в таких сім'ях носять спокійний характер. Батьки стежать за тим, щоб ніхто не принижував гідність їхньої дитини. Будь-який вчинок виноситься на обговорення всієї родини. Відсутність покарання породжує у дітей не страх, а бажання не завдавати шкоди іншим. Батьки люблять розмовляти з дитиною, заохочують її допитливість, активність, терпляче вислуховують її проблеми і відповідають на будь-які питання, що цікавлять.

8) Сензитивний тип: відповідає батькам, які виявляють високий рівень прийняття та низький рівень контролю. Вони можуть бути емоційно чутливими, емпатичними та розуміючими потреби та почуття своєї дитини.

Відповідний тип особистості дитини, яка виховується в сензитивному стилі, може бути емоційно виразною, відкритою та відгукуватися на емоції оточуючих. Дитина може відчувати підтримку, розуміння та повагу з боку батьків, що може сприяти її психологічному благополуччю та розвитку емоційної інтелігенції.

9) Інфантильний тип: відповідає батькам, які виявляють низький рівень прийняття та низький рівень контролю. Вони можуть бути недостатньо вимогливими та малоуважними до потреб та розвитку своєї дитини, демонструючи дитячі поведінкові риси власної особистості.

Відповідний тип особистості дитини, яка виховується в інфантильному стилі, може бути схильним до вираження неадекватних дитячих поведінкових реакцій та мало розвинутою відповідальністю та самостійністю. Дитина може мати складнощі зі становленням здорового самоусвідомлення та розвитком соціальних навичок.

10) Контролюючий тип: відповідає батькам, які виявляють високий рівень контролю, але низький рівень прийняття. Вони можуть бути дуже контролюючими, суворими та авторитарними в своїх підходах до виховання дитини, з високим рівнем вимог і очікувань, але з низьким рівнем сприйняття та розуміння потреб та почуттів дитини.

Відповідний тип особистості дитини, яка виховується в контролюючому стилі, може відчувати високий рівень стресу, страху перед авторитетами, обмеженість у вираженні своєї особистості, та низький рівень самостійності. Вона може мати складнощі з розвитком власного відчуття власної самостійності, рішень та вміння виражати свої думки та почуття.

Чим частіше батьки будуть використовувати жорстокі запобіжні заходи, тим більше у дітей будуть виражені депресії, і зовнішні проблеми. Можна припустити, що такий тип виховання може бути пов'язаний не тільки з емоційною діяльністю, а й з бажанням домогтися самостійності у взаєминах з

членами сім'ї [39].

11) Тривожний тип: відповідає батькам, які можуть бути надмірно занепокоєні, переживати тривогу та боязні щодо виховання своєї дитини. Вони можуть проявляти високий рівень переживання та перевірки, бути схильні до надмірної опіки та захисту від можливих небезпек або стресових ситуацій.

Відповідний тип особистості дитини, яка виховується в тривожному стилі, може відчувати обмеженість, недостатню свободу та нездатність приймати власні рішення. Вона може відчувати постійний контроль та надмірну опіку, що може вплинути на її розвиток автономності, самостійності та впевненості в собі.

12) Гармонійний тип: відповідає батькам, які вміють забезпечувати баланс між контролем та автономією своєї дитини. Вони виявляють турботу, підтримку та довіру до своєї дитини, дозволяючи їй відчувати впевненість в собі, розвивати власну самостійність та приймати власні рішення.

Дитина, яка виховується в гармонійному стилі, має можливість розвивати власні навички, відкривати світ, вчитися на власних помилках та бути впевненою в собі. Вона відчуває емоційну підтримку та взаємодію з батьками, але також має вільність і простір для власного розвитку.

Виходячи з усього описаного вище можна стверджувати, що стиль виховання батьків має великий вплив на розвиток дітей. Різні стилі виховання, такі як авторитарний, авторитетний, підтримуючий та байдужий, можуть мати різні наслідки для емоційного, соціального, розумового та фізичного розвитку дитини.

Гармонійний стиль виховання, який передбачає поєднання контролю та прийняття дитини, може створювати сприятливі умови для розвитку дітей, допомагати їм вирости в компетентних, впевнених в собі та розуміючих свої потреби особистостей. Однак, важливо розглядати стиль виховання в контексті культурних, індивідуальних та сімейних особливостей, і шукати баланс між

контролем та довірою до дитини.

Виховання дітей в усвідомленому стилі, де батьки враховують потреби, розвиток та емоційний стан своєї дитини, може допомогти створити оптимальні умови для її розвитку та благополуччя. Важливо бути відкритими до різних підходів у вихованні дітей та створювати позитивну, люблячу та сприяючу атмосферу в родині, що сприятиме гармонійному розвитку дітей.

Висновок до розділу 1

Сімейне виховання – це складний процес взаємодії між батьками та дітьми, який включає в себе різноманітні аспекти, такі як емоційне, соціальне, культурне виховання, формування цінностей та вірувань.

Вивчення сімейного виховання є важливою галуззю психології, яка вивчає вплив родинного середовища на розвиток особистості дитини та дозволяє розуміти роль сім'ї в формуванні особистості дитини, виявляти позитивні та негативні взаємодії в родині, виявляти чинники, які впливають на виховання дітей.

Вивчення теоретичних основ сімейного виховання допомагає батькам, педагогам та іншим фахівцям з різних галузей розуміти важливість сімейного середовища в розвитку дитини, а також розробляти ефективні підходи до виховання, що сприяють її позитивному розвитку.

Знання про теоретичні основи сімейного виховання може служити основою для розробки практичних рекомендацій та програм підтримки батьків у вихованні дітей, а також для проведення психологічної підтримки сімей з метою покращення взаємодії, сприяння позитивному розвитку дітей та формуванню здорових сімейних взаємин.

Отже, вивчення теоретичних основ сімейного виховання в психології є важливим напрямом досліджень, що допомагає розуміти складність сімейних взаємодій, вплив сімейного середовища на розвиток дитини та формування її особистості. Знання про різні підходи до сімейного виховання, типи сімей,

стилі виховання та їх вплив на дитину дозволяє розробляти ефективні стратегії підтримки батьків у вихованні, а також розуміти важливість родинного контексту в процесі соціально-емоційного, психологічного та когнітивного розвитку дитини.

Дослідження в цій галузі також допомагають виявити фактори ризику та захисту в контексті сімейного виховання, що може сприяти розробці профілактичних та реабілітаційних програм для сімей, що потребують додаткової підтримки.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

2.1. Загальні методологічні засади дослідження

Після аналізу вітчизняних та теоретичних наукових джерел щодо проблематики сімейного виховання, виявлено, що дана тематика є актуальною та викликає науковий інтерес.

З метою вивчення особливостей сімейного виховання у Швейцарії та в Україні було проведено емпіричне дослідження у період 2022-2023 років, яке складалося із таких етапів: теоретичного, емпіричного та аналітичного.

На теоретичному етапі особлива увага приділялася вивченню психолого-педагогічної наукової літератури присвяченої аналізу проблеми сім'ї, типології сімей, сімейному вихованню, батьківському ставленню, батьківській любові тощо. Вивчення психолого-педагогічної наукової літератури є важливим етапом в дослідженні психологічних особливостей сімейного виховання у Швейцарії та Україні. Це дозволяє ознайомитися зі здобутками наукової спільноти в цій галузі, оцінити рівень наукової досліджень, ідентифікувати проблеми, які вже вивчені, а також визначити можливості для нових досліджень. У відповідності із теоретичними узагальненнями на цьому етапі було сформовано завдання власного емпіричного дослідження та на основі виділеної теоретичної моделі розроблено план емпіричного дослідження.

На основі теоретичних узагальнень, ми змогли сформулювати завдання власного емпіричного дослідження. Це питання якими хочемо перевірити в процесі дослідження:

- Вивчити типологію сімей в Швейцарії та Україні на основі існуючих класифікацій.
- Дослідити особливості сімейного виховання в цих країнах, зокрема відмінності в підходах до виховання дітей в сімейному контексті.

- Вивчити рівень батьківського ставлення та батьківської любові в сім'ях Швейцарії та України та з'ясувати можливі відмінності між цими країнами.

- Дослідити вплив культурних чинників на сімейне виховання в Швейцарії та Україні.

На основі визначених завдань, ми розробили план емпіричного дослідження, який містить опис методів, процедур та інструментів, які було використано для збору та аналізу даних.

Емпіричний етап передбачав проведення констатувального дослідження на визначеній, на початку, вибірці – батьках.

У дослідженні взяло участь 50 осіб (25 осіб з України та 25 осіб з Швейцарії). Це батьки, які виховують від 1 до 3 дітей, віком від 3 до 5 років. Середній вік батьків – 32 роки (від 25 до 43 років).

Дослідження проводилося за допомогою визначеного емпіричного інструментарію (набору конкретних методик спрямованих на діагностику особливостей сімейного виховання).

Для дослідження нами було використано такі методики:

- Методика CBCL – Контрольний список поведінки дітей. Опитувальник для оцінки дітей шкільного віку CBCL / 6-18 заповнюється батьками. Емпірично орієнтовані шкали у CBCL базуються на факторному аналізі, згруповані у 8 шкал синдромів.

- Методика APQ – Сімейний Алабамський опитувальник. Сімейний Алабамський опитувальник (APQ) містить 42 запитання, об'єднані у п'ять груп показників щодо виховання дітей, пов'язані з етіологією та лікуванням поведінкових проблем дитини.

- Методика FACES-IV – Шкала сімейної гнучкості та згуртованості. Шкала сімейної гнучкості та згуртованості вимірює два ключових поняття, що стосуються функціонування сім'ї – сімейну згуртованість і гнучкість сім'ї.

– Методика PARI – методика вивчення батьківських установок. Дана методика призначена для вивчення відношення батьків (перш за все матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі) та дитячо-батьківських стосунків [7].

Дослідження проводилося на базі Інтернет ресурсів і на ближньому оточенні. Випробуванним пропонувалося заповнити методики, а також анкети соціо-демографічних даних. Випробовувані отримували методики по електронній пошті і заповнювали їх в певній послідовності та без обмеження в часі.

Аналітичний етап містив обробку отриманих на попередньому етапі результатів дослідження батьків за допомогою програми SPSS та широкого спектру методів аналізу, які в подальшому підлягали інтерпретації та аналізу.

Аналітичний етап здійснювався за допомогою різних математико-статистичних методів дослідження. Їхнє застосування залежало від завдань дослідження та особливостей отриманих цифрових результатів. Зокрема, в ході аналізу було використано такі методи математичної статистики:

Кореляційний аналіз: цей метод дозволяє встановлювати зв'язки між різними змінними, такими як особистісні риси батьків та методи виховання дітей. Можна застосувати кореляційний аналіз для визначення статистично значущих зв'язків між різними аспектами сімейного виховання.

Регресійний аналіз: цей метод дозволяє вивчати вплив однієї змінної на іншу, тобто досліджувати причинно-наслідкові зв'язки. Можна застосувати регресійний аналіз, щоб вивчити, які фактори впливають на психологічні особливості сімейного виховання у Швейцарії та в Україні.

Факторний аналіз: цей метод дозволяє виявляти структуру складних даних та знаходити складові, які пояснюють найбільшу кількість дисперсії в даних. Можна застосувати факторний аналіз для виявлення основних факторів, які впливають на психологічні особливості сімейного виховання у Швейцарії та

в Україні, такі як роль культурних чинників, соціально-економічного статусу сім'ї, особистісних рис батьків та інших важливих аспектів.

Кластерний аналіз: цей метод дозволяє групувати об'єкти дослідження на основі схожості їх характеристик. Можна застосувати кластерний аналіз для визначення типів сімейного виховання, які можуть існувати у Швейцарії та в Україні, та порівняти їх за різними психологічними особливостями.

Дискримінантний аналіз: цей метод дозволяє відокремити об'єкти дослідження на основі їх характеристик у різні групи. Можна застосувати дискримінантний аналіз для вивчення відмінностей у психологічних особливостях сімейного виховання між Швейцарією та Україною.

2.2. Опис та обґрунтування методик дослідження

Емпіричний етап дослідження було поділено на чотири етапи залежно від основної спрямованості роботи. На кожному етапі нами було проведено певну методику на дослідження потрібних факторів сімейного виховання.

Перший етап дослідження – спрямований на вивчення поведінки та емоційного стану дітей. В даний час дослідження поведінки дітей за допомогою методики CBCL широко використовується в дослідженнях та практиці для опису емоційних та поведінкових порушень у дітей.

CBCL – Контрольний список поведінки дітей CBCL – Achenbach System of Empirically Based Assessment (ASEBA) – Опитувальник для оцінки дітей шкільного віку CBCL / 6-18 заповнюється батьками. Емпірично орієнтовані шкали у CBCL / 6-18 і YSR базуються на факторному аналізі, згруповані у 8 шкал синдромів: тривожність/депресивність, замкненість/депресивність, соматичні проблеми, соціальні проблеми, проблеми мислення, проблеми уваги, порушення правил поведінки, агресивна поведінка. Опитувальник має 5 DSM-орієнтованих шкал: афективні проблеми; проблеми тривоги; соматичні проблеми; проблеми демонстративної опозиційної поведінки, проблеми контролю поведінки.

Форма CBCL складається з двох частин, які розміщені на 4-х сторінках. Перша частина, розміщена на 1 та 2 сторінках опитувальника, містить загальну інформацію про довільну активність дитини, її соціальне функціонування та шкільну академічну успішність. Ця частина називається «шкалою компетентності». Друга частина CBCL, розміщена в оригіналі на 3 та 4 сторінках опитувальника. Ця частина називається «шкалою проблем».

Опитувальник дозволяє оцінити вираженість порушень за наступними синдромам:

- Емоційна реактивність, 9 пунктів, максимум 18 балів.
- Тривожність / депресивність, 8, max 16.
- Соматичні скарги, 11, max 22.
- Замкнутість, відчуженість, 8, max 16.
- Порушення сну, 7, max 14.
- Порушення уваги, 5 max 10.
- Агресивна поведінка, 19, max 38.
- Інші проблеми, 33, max 66. Дана шкала включає в себе перелік питань, що характеризують поведінку, що не увійшло ні в один поведінковий синдром. Шкала використовується в більшій мірі для аналізу клінічних випадків та індивідуальної роботи з дитиною і сім'єю.

Інструкція з інтерпретації шкали проблем:

- Кожному запитанню присвоюється 0, 1 або 2 бали, згідно з цифрою відміченою респондентом.
- Сума балів по кожній шкалі складається з суми балів за окремими запитаннями.
- Не здійснювати підрахунок балів за шкалою проблем, якщо пропущені більше 8 запитань.
- Не рахуються бали для відкритих запитань – 56h та 113.
- Не рахуються бали YSR для соціально бажаних запитань – 6, 15, 49, 59, 60, 73, 80, 88, 92, 98, 106, 107, 108, 109. (Рахуються тільки для CBCL).

– Сума балів по шкалі загальних проблем окремо не рахується, але входить до підрахунку загального балу за опитувальником.

– Загальний бал за опитувальником рахується як відсоток набраних балів від максимально можливої кількості балів. Нормальний діапазон – до 64%, пограничний – 65-69%, клінічний – 70% і більше.

На другому етапі досліджували сфери виховання дітей, методикою APQ пов'язані з етимологією та лікуванням поведінкових проблем дитини.

Мета: визначення суб'єктивного значення пропонованих понять.

APQ – Alabama Parenting Questionnaire (Frick, 1991). Сімейний Алабамський опитувальник (APQ) містить 42 запитання, об'єднані у п'ять груп показників щодо виховання дітей, пов'язані з етіологією та лікуванням поведінкових проблем дитини:

- 1) Включеність (Involvement);
- 2) Позитивне виховання (Positive Parenting);
- 3) Нагляд і моніторинг (Poor Monitoring/Supervision);
- 4) Дисципліна (Inconsistent Discipline);
- 5) Використання тілесних покарань (Corporal Punishment).

Додаткова шкала «Інші дисциплінарні практики» (Other Discipline Practices) надає окрему інформацію про особливості виховання дитини. Існує як батьківська, так і дитяча форма опитувальника. Обидві мають 42 ідентичні запитання, що дозволяє порівняти інформацію від дитини та батьків про особливості виховання. APQ має добрі психометричні властивості, високу критеріальну валідність у диференціації клінічних і неклінічних груп піддослідних.

Розрахунок балів за шкалами APQ:

Перша частина опитувальника для дитини включає в себе запитання про структуру родини, яка вимірюється двома показниками – хто є важливою людиною та хто мешкає разом з дитиною. Шкала включає 10 позицій, 6 для визначених сімейних ролей (Мати, 20 Батько, Бабуся, Дідусь, Тітка, Дядько) та

4 додаткові – інша важлива людина, з можливістю позначити, хто саме є цією важливою людиною.

Друга частина опитувальника розділена на 5 шкал, за якими підраховується сумарний бал. Номери запитань опитувальників для дітей та батьків однакові. За додатковою 6-ю шкалою «інші дисциплінарні практики» сумарний бал не рахується, але кожне запитання якої надає окрему інформацію про особливості виховання дитини.

1. Залученість (Involvement): 1, 4, 7, 9, 11, 14, 15, 20, 23, 26 (в опитувальнику ULS кожне запитання розділено на три частини – відносно батька, мати та іншої важливої людини, яка, можливо, виховує дитину. Якщо такої людини немає, запитання пропускається).

2. Позитивне виховання (Positive Parenting): 2, 5, 13, 16, 18, 27.

3. Нагляд і моніторинг (Poor Monitoring/Supervision): 6, 10, 17, 19, 21, 24, 28, 29, 30, 32.

4. Дисципліна (Inconsistent Discipline): 3, 8, 12, 22, 25, 31.

5. Використання тілесних покарань (Corporal Punishment): 33, 35, 38. 6.

Інші дисциплінарні практики (Other Discipline Practices) сума балів по цій шкалі не рахується, інтерпретація здійснюється змістовно, по кожному запитанню окремо: 34, 36, 37, 39, 40, 41, 42.

Підрахунок балів здійснюється простим підсумуванням загальної кількості балів по кожному запитанню, що відноситься до шкали. Реверсивного кодування немає.

Розробники для зручності радять відняти кількість запитань шкали від загальної кількості балів, щоб шкала починалась від нуля. Бали за варіантами відповіді рахуються таким чином:

- Ніколи – 1 бал;
- Майже ніколи – 2 бали;
- Іноді – 3 бали;
- Часто – 4 бали;

– Постійно – 5 балів.

Сталого нормування за шкалами немає, оскільки практики виховання залежать від культурних особливостей. Кількісний аналіз відбувається шляхом порівняння відповідей дитини та дорослих між собою.

На третьому етапі досліджували та оцінювали сімейну структуру за допомогою методики FACES-IV. Шкала сімейної гнучкості та згуртованості вимірює два ключових поняття, що стосуються функціонування сім'ї – сімейну згуртованість і гнучкість сім'ї. Шкала сімейної згуртованості визначає згоду членів сім'ї з такими висловлюваннями, як: «Наша сім'я рідко робить щось разом», «Члени сім'ї беруть участь у житті один одного», тоді як гнучкість сім'ї вимірюється такими запитаннями як: «У нас є чіткі правила і ролі в нашій сім'ї» і «Коли виникають проблеми, ми доходимо до компромісу». Вимір здійснюється за 5-позиційною шкалою Лікерта. Підсумкове оцінювання визначає збалансоване і незбалансоване функціонування сім'ї. FACES також вимірює задоволеність сімейним життям та якість спілкування між членами сім'ї (Olson, 2011).

Вона дозволяє визначити найважливіші параметри сімейної поведінки, згуртованість, адаптація та комунікація. Використана для визначення того, наскільки гнучкою та здатною до пристосування є сім'я під впливом на неї різних стресорів.

Методика містить 11 шкал, що вимірюють порушення процесу виховання, а також 9 шкали, що діагностують особистісні проблеми батьків, які вони можуть вирішувати за рахунок дитини.

Опитувальник складається з 130 питань, на які треба відповісти «так» або «ні». Шкалам Г+, Г-, У+, ФУ, НРЧ відповідає по 10 питань, іншим шкалам-по 5 питань. Бали за кожною шкалою підраховуються як сума позитивних відповідей на відповідні запитання. Отримані значення співвідносяться з нормативними балами, які є різними для кожної зі шкал.

Опис шкал:

1. Рівень протекції в процесі виховання.

- Гіперпротекція (Г+): батьки приділяють занадто багато часу і сил дитині, оточуючи її зайвою турботою.

- Гіпопротекція (Г-): дитині приділяється занадто мало уваги, її розвиток пускається на самоплив.

2. Ступінь задоволення потреб дитини (як матеріально-побутових, так і психологічних).

- Потурання (П+): батьки прагнуть задовольнити всі бажання дитини

- Ігнорування потреб (П-): батьки не прагнуть задовольняти потреби дитини.

3. Кількість вимог, що пред'являються дитині в сім'ї.

- Надмірність вимог-обов'язків (О+): численні вимоги до дитини перевищують її можливості.

- Недостатність вимог-обов'язків (О-): дитина має мінімальну кількість обов'язків.

- Надмірність вимог-заборон (З+): свобода і самостійність дитини обмежується безліччю заборон.

- Недостатність вимог-заборон (З-): свобода дитини нічим не обмежується, їй все дозволяють.

- Надмірність санкцій (С+): дитина суворо карається навіть за найменші проступки.

- Мінімальність санкцій (С-): батьки практично не карають дітей.

- Нестійкість стилю виховання (Н): батьки періодично змінюють підхід до виховання, їх стратегія непередбачувана і невпорядкована.

4. Особистісні проблеми батьків

Розширення сфери батьківських почуттів: батько очікує від відносин з дитиною того, що не в змозі отримати у відносинах зі своїм чоловіком; часто це прагнення віддати дитині всю любов при нескладних відносинах з чоловіком;

Фобія втрати дитини (ФВ): перебільшене уявлення про «слабкість» дитини, боязнь її втратити; часто виникає внаслідок серйозної хвороби дитини або загрози її життю;

Проекція на дитину власних небажаних якостей (ПНК): батько звертає надмірну увагу на ті якості дитини, які він неусвідомлено відчуває, але відкидає в собі самому, і постійно бореться з ними в дитині;

Винесення конфлікту між подружжям в сферу виховання (ВК): перетворення виховання в «поле битви» конфліктуючих батьків; в таких випадках батьки застосовують різні типи неграмотного виховання;

Зміна ставлення батьків до дитини залежно від статі дитини: у цьому випадку батько відчуває неприязнь до певної статі та перевагу до іншої. Стереотипне уявлення про гендерні якості позначається на ставленні батьків до своїх дітей. Наприклад, батько, який відчуває неприязнь до жіночих рис характеру і віддає перевагу чоловічі, може постійно підкреслювати і засуджувати традиційно жіночі якості в своїй дочці і при цьому заохочувати традиційно чоловічі якості в своєму сині. Така установка може призводити до емоційного відкидання батьком своєї дитини на основі її статі. Цей параметр представлений двома шкалами: перевагу чоловічих якостей (ПЧЯ) і перевагу жіночих якостей (ПЖЯ).

На четвертому етапі вивчалось ставлення батьків (насамперед матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі), за допомогою методики PARI. Ця методика дозволяє з'ясувати, що батьки думають про виховання дітей.

Мета: визначення ставлення батьків до різних аспектів сімейного життя, зокрема, уявлення про те, як повинен виховуватися дитина.

Методика складається з 23 шкал, що відображають ставлення батьків до їх сімейного життя. З них 8 шкал виявляють ставлення до сімейної ролі і 15 характеризують батьківсько-дитячі стосунки. Останні 15 шкал об'єднуються в 3 групи: 1 - оптимальний емоційний контакт, 2 - зайва емоційна дистанція з дитиною, 3 - зайва концентрація на дитині.

Також дані методики можна розглядати в ключі аспектів сімейного життя:

- господарсько-побутові (шкали 3, 13, 19, 23);
- між батьківські (шкала 17);
- виховні (шкали 5, 11).

Опитувальник складається з 115 суджень. Опитуваний повинен визначити своє ставлення до них у формі повної або часткової згоди або незгоди. Кожна з шкал вимірюється за допомогою 5 суджень. Бали нараховуються в залежності від ступеня згоди з судженнями, максимальне число балів за кожною шкалою - 20, мінімальне - 5. Високими вважаються оцінки від 18 до 20, низькими - про 5 до 8.

Опис шкал:

1) Ставлення до сімейної ролі:

Відчуття самопожертви в ролі батьків (5) - уявлення про те, що мати повинна жертвувати багатьом заради дитини, відчуття нестачі «віддачі» від відносин з дитиною;

Сімейні конфлікти (7) - уявлення про те, що сварки і конфлікти в сімейному житті неминучі і іноді навіть необхідні як спосіб вирішення протиріч;

Надмірний авторитет батьків (11) - уявлення про те, що діти повинні відчувати безумовну повагу і довіру до своїх батьків;

Домінування матері (19) - уявлення про те, що мати повинна стояти на чолі сім'ї і приймати рішення, тому що вона більш компетентна в цьому;

2) Ставлення батьків до дитини:

Спонування словесних проявів, вербалізацій – (1) - уявлення про те, що діти можуть висловлювати свою критичну думку про влаштування сім'ї, навіть якщо воно не збігається з думкою батьків;

Дратівливість, запальність (9) - уявлення про виховання дітей як про важку роботу, дратівливою і виснажує батьків;

Ухилення від контакту з дитиною (16) - уявлення про те, що дорослим слід якомога менше втручатися в життя дитини.

Надмірна турбота, встановлення відносин залежності (2) - уявлення про те, що дитину слід оберігати від труднощів життя і можливих небезпек;

Подолання опору, придушення волі (4) - уявлення про те, що потрібно строго придушувати погані нахили дітей, вчити їх поважати і боятися старших;

Придушення агресивності (12) - уявлення про те, що батьки повинні пригнічувати в дітях агресивність, забіякуватість.

Означені методики обрано оскільки вони максимально повно дозволяють дослідити означену проблематику роботи. Розглянемо більше детально основні особливості та шкали методик, які було використано в емпіричному дослідженні.

Висновки до розділу 2

Дослідження особливостей сімейного виховання у Швейцарії та в Україні складалося із трьох етапів, а саме: теоретичного (аналізу психолого-педагогічної літератури з проблематики виховання, сімейного виховання, батьківського ставлення тощо), емпіричного (організації та проведення власного емпіричного дослідження спрямованого на діагностику сімейного виховання та опитування батьків) та аналітичного (математичне опрацювання та аналіз отриманих в ході опитування результатів).

Відповідно до мети наукового пошуку та на основі теоретичного аналізу розроблено власну емпіричну модель дослідження, яка містить чотири етапи: дослідження: перший етап дослідження було спрямовано на вивчення поведінки та емоційного стану дітей; другий етап – на дослідження сфери виховання дітей; третій етап – на дослідження та оцінку сімейної структури;

четвертий етап – на вивчення ставлення батьків до різних сторін сімейного життя.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ШВЕЙЦАРІЇ ТА В УКРАЇНІ

3.1. Інтерпретація результатів дослідження

Проведене нами дослідження дозволило оцінити різні аспекти сімейного виховання, такі як поведінка дітей, взаємини в родині, сімейна гнучкість та згуртованість, а також відношення батьків до різних аспектів сімейного життя. Результати дослідження дають нам уявлення про психологічні особливості сімейного виховання у Швейцарії та в Україні, порівняти їх на рівні показників та виявити можливі різниці між цими країнами.

Результати проведених нами методик можуть дати уявлення про психологічні особливості сімейного виховання в Швейцарії та Україні, з'ясувати можливі різниці між цими країнами, а також сприяти розумінню культурних різниць у підходах до сімейного виховання.

Під час опису та аналізу результатів емпіричного дослідження було дотримано загальної структури (етапності) його емпіричного етапу.

На першому етапі дослідження нами було проведення опитування батьків за допомогою методики CBCL. Методика CBCL містить 99 тверджень, що описують різні відхилення в поведінці дітей. Респондент відзначає кожне твердження як невірне, вірне іноді або частково, або повністю або майже завжди вірне. Результати даного дослідження представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Середні значення показників поведінки дітей (методика CBCL)

Шкали	Мін.	Макс.	Сім'ї з Швейцарії	Сім'ї з України	P
Емоційна реактивність	0	10	2,67	4,04	0,033
Тривожність / депресивність	0	10	2,88	5,29	0,038
Соматичні скарги	0	8	1,85	3,29	0,052
Замкнутість, відчуженість	0	9	1,97	2	0,047

Проблеми зі сном	0	11	2,8	4,04	0,017
Проблеми уваги	0	6	1,64	2,79	0,058
Агресивна поведінка	4	26	4,98	11,75	0,025
Інші проблеми	0	26	5,8	12,42	0,061

Виходячи з даних таблиці, можна наступним чином зробити такі висновки щодо характеристики дітей за шкалами тесту CBCL:

1. За шкалою «емоційна реактивність» середнє значення по Україні становить 4,04 балів. Здебільшого діти спокійно ставляться до змін в розпорядку дня, проте відчують сором при зустрічі нових людей. Іноді спостерігається швидка зміна настрою без видимих причин, іноді діти ображаються і часто скиглять. Одна третина дітей неспокійні і збирають непотрібні речі. Половина дітей мають нервові рухи (посмикування ногою, похитування головою). Практично у всіх дітей вага в нормі. В той час коли показник у Швейцарії 2,67, що говорить про нижчий рівень «емоційної реактивності» у дітей.

2. За шкалою «тривожність/депресивність» середнє значення по Україні становить 5,2 бали, що відповідає низькому рівню використання тривожно-депресивної поведінки. Більшість дітей залежні від батьків і засмучуються при розлуці з ними, сором'язливі, вразливі. Діти зовсім не виглядають нещасними, пригнобленими або напруженими. В основному, вони не відчують страху або тривожності. В той час коли показник у Швейцарії 2,88, діти більш самостійні та менш вразливо переносять розлуку з дорослими.

3. За шкалою «соматичні скарги» середнє значення по Україні становить 3,2 бали, тобто соматичні скарги для регулювання поведінки дорослого використовуються мало. Діти практично не скаржаться на тілесні болі. У більшості відсутні запори, діареї, нудота, болі в голові і животі. В основному, малюки стурбовані своєю акуратністю і охайністю, так само дуже прискіпчиві в їжі, більшість вважають за краще їсти тільки кілька певних страв або один певний овоч.

4. За шкалою «замкнутість» середнє значення по Україні становить 2

бали. Це означає, що діти в основному контактні, відкриті до співпраці. Зовсім небагато дітей поведуться як маленькі, уникають зорового контакту, замкнуті і можуть проігнорувати прохання або питання. Але практично всі діти дуже ласкаві, зацікавлені у всьому новому, рухливі і реагують на прояв любові і ніжності.

5. За шкалою «проблеми зі сном» середнє значення по Україні становить 4 бали. Порушень сну в середньому немає, але деякі багато насилу засинають, але охоче сплять разом з батьками, у невеликого відсотка дітей бувають кошмарні сні, деякі розмовляють або кричать уві сні. Вночі прокидається зовсім невелика кількість малюків.

6. За шкалою «проблеми уваги» середнє значення по Україні становить 2,7 бали, тобто, в середньому по групі порушень уваги немає. Половина дітей не завжди можуть концентрувати свою увагу і всидіти на одному місці. Координація рухів хороша у більшості. Велика частина дітей далеко від дому не йде.

7. За шкалою «агресивна поведінка» середнє значення по Україні становить 11,7 балів, тобто, у другій групі у дітей зустрічається агресивна поведінка, але не часто. Агресивна поведінка дітей викликана природною потребою в розрядці емоційної напруги, що загрожує здоров'ю дитини.

Більшість дітей не переносять очікування чого-небудь, вимагають негайної реакції. Половина дітей показують свою непокору і непослух, а після покарання навіть не відчують себе винними і не змінюють своєї поведінки.

При цьому велика кількість дітей дуже легко засмучуються і починають сердитися. Половина дітей крикливі, егоїстичні, вперті, можуть закотити істерику і вимагають до себе більшої уваги, ніж їм дають. Однак, діти практично не псують чужих речей, не вплутуються в бійки, не нападають на людей, деякі можуть просто стукнути ближнього або випадково заподіяти біль.

8. За шкалою «інші проблеми» середнє значення по Україні становить 12,4 балів, це означає, що весь спектр описуваного в цій шкалі проблемної поведінки спостерігається у дітей рідко.

Досить часто діти шукають допомоги, ревнують, відмовляються від їжі, не бояться наслідків і дуже сильно шумлять. Рідко виникає проблема жорсткого

поводження з тваринами або іграшками, поганого контакту з іншими дітьми і зайвої серйозності, ув'язнення себе вдома. Діти рідко намагаються з'їсти неістівні предмети.

На другому етапі досліджували сфери виховання дітей, методикою APQ пов'язані з етимологією та лікуванням поведінкових проблем дитини.

Тут будуть представлені результати оцінки семантичного диференціала поняття «моє дитинство». Показники оцінюваного поняття представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Середні значення показників семантичний диференціал

Фактори	Мін.	Макс.	Сім'ї з Швейцарії	Сім'ї з України	P
Активність	18	40	16,51	28,2	0,046
Оцінка	23	42	25,04	33,25	0,034
Сила	14	38	16,61	25,7	0,055

1. За фактором «активність» середнє значення становить трохи вище середнього балу. Що свідчить про екстравертованість дитинства батьків. На їхню думку, дитинство має бути активним, теплим, динамічним і яскравим. Рідше воно може бути тихим, спокійним і обачним.

2. За фактором «оцінка» середнє значення високе. Що означає прояв симпатії до поняття. Всі батьки оцінили дитинство, як гарний час, в якому є щирість і здоровий розум. Деякі відзначали невелику фальш і жорстокість.

3. За фактором «сили» середнє значення найнижче з усіх факторів, проте вище середнього балу. Багато батьків відзначають в дитинстві залежність і підпорядкування. Також рішучість і силу вони оцінюють позитивно.

На третьому етапі досліджували та оцінювали сімейну структуру за допомогою методики FACES-IV. Особливості сімейних взаємин представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Середні значення показників сімейних взаємин

Шкала	Мін.	Макс.	Сім'ї з України	Сім'ї з Швейцарії	p
Г+ (гіперпротекція)	0	7	4,08	2,04	0,055

Г- (гіпопротекція)	0	5	2,41	1,71	0,037
У+ (потурання)	0	6	2,91	1,79	0,039
У- (ігнорування потреб дитини)	0	3	0,79	0,83	0,044
О+ (надмірність вимог-обов'язків)	0	4	1,16	1,04	0,058
О- (недостатність вимог-обов'язків дитини)	0	5	2,29	1,26	0,063
З+ (надмірність вимог-заборон)	0	4	1,41	1,24	0,023
З- (недостатність вимог-заборон до дитини)	0	5	1,95	1,36	0,047
С+ (надмірність санкцій)	0	3	1,16	1,04	0,014
С- (мінімальність санкцій)	0	5	2,75	1,15	0,031
Н (нестійкість стилю виховання)	0	4	1,45	1,14	0,029
РРЧ (розширення сфери батьківських почуттів)	0	7	2,75	1,72	0,058
ВН (виховна невпевненість батька)	1	4	2,83	1,09	0,037
ФВ (фобія втрати дитини)	0	8	1,62	1,68	0,042
НРП (нерозвиненість батьківських почуттів)	0	8	1,83	2,12	0,046
ПНК (проекція на дитину власних небажаних якостей)	0	3	1,2	1,06	0,039
ВК (винесення конфлікту між подружжям в сферу виховання)	0	2	0,37	0,71	0,027
ПЖЯ (переваги жіночих якостей)	0	5	2	1,47	0,045
ПЧЯ (переваги чоловічих якостей)	0	3	0,75	0,98	0,055

На основі даної таблиці можна зробити висновок, що середні результати батьків за всіма шкалами методики знаходяться в межах норм.

1. Шкали «Гіперпротекція» і «Гіпопротекція» говорять про те, що більшість батьків приділяють своїм дітям оптимальну кількість часу і турботи.

2. Шкали «потурання» і «ігнорування» потреб говорять про те, що матері в основному приділяють достатньо уваги потребам дітей, але не балують їх.

3. Шкали «Надмірність вимог-обов'язків» і «недостатність вимог-обов'язків», а також «Надмірність вимог-заборон» і «недостатність вимог-заборон» показують, що обов'язки і заборони, покладені матерями на своїх дітей, в цілому носять адекватний характер: їх не дуже багато і не дуже мало.

4. Шкали «Надмірність санкцій» і «мінімальність санкцій» показують, що більшість батьків помірно і адекватно карають своїх дітей за їх проступки.

5. Шкала «нестійкість стилю виховання» демонструє, що матері виховують своїх дітей досить послідовно і впевнено.

6. Шкала «розширення сфери батьківських почуттів» показує, що більшість батьків не прагне отримати від відносин з дитиною того, чого їм не вистачає у відносинах з партнером.

7. Шкала «перевага дитячих якостей» демонструє, що в середньому матері не ігнорують дорослішання своїх дітей і не прагнуть зберегти в них властиві більш раннього дитинства якості.

8. Шкала «Виховна невпевненість» говорить про те, що більшості батьків контрольної групи не властиво йти на повіді у своїх дітей і поступатися їм у важливих питаннях.

9. Шкала «фобія втрати дитини» демонструє, що матерям контрольної групи не властива надмірна тривога за безпеку дітей.

10. Шкала «нерозвиненість батьківських почуттів» показує, що в основному матері контрольної групи не страждають від недостатньої прихильності до своєї дитини.

11. Шкала «Проекція на дитину власних небажаних якостей» говорить про те, що більшість батьків не проєктують на дітей власні якості, які вони не бажають бачити в самих собі.

12. Шкала «винесення конфлікту між подружжям в сферу виховання» говорить про те, що більшість батьків не пов'язують конфлікти з чоловіком і виховання дитини.

13. Шкали «перевага чоловічих якостей» і «перевага жіночих якостей» демонструють, що в своїй більшості матері контрольної групи не віддають особливої переваги чоловічим або жіночим якостям дітей.

Особливості батьківських установок:

1. Шкали «вербалізація», «партнерські відносини», «розвиток активності дитини», «зрівняні відносини» показують, що в сім'ї налагоджений оптимальний емоційний контакт. дітям можна дозволяти сперечатися з батьками, близько більшості в помірному ступені, але наближається до високої.

2. Шкали «дратівливість», «зайва строгість» і «ухилення від конфлікту» говорять про те, що у батьків немає зайвої емоційної дистанції з їх дитиною. Вони мають уявлення про відносини з дитиною як утомливих для матері представлено в помірному ступені. «Політика невтручання» у відносинах з дітьми в помірному ступені близька більшості.

3. Шкали «надмірна турбота», «придушення волі», «побоювання образити», «виключення внутрішньо-сімейних впливів», «придушення агресивності», «придушення сексуальності», «надзвичайне втручання в світ дитини» і «прагнення прискорити розвиток» показують, що зайвої концентрації на дитину у батьків не виявляється. Вони говорять про те, що матері мають правильні уявлення про необхідність придушення у дітей «поганих» нахилів і агресії, що слід оберегати від деяких ризиків і труднощів, але не від усіх.

4. Бали за шкалою «відчуття самопожертви» говорять про те, що більшість батьків в помірній мірі вважають виховання дітей заняттям, що вимагає від матері великих жертв.

5. Шкала «сімейні конфлікти» показує, що матері помірковано вважають, що конфлікти та суперечки є нормальною частиною сімейного життя.

6. Шкала «надавторитет батьків» говорить про те, що уявлення про безумовний авторитет батьків для своїх дітей представлено в помірному ступені.

7. Шкала «домінування матері» говорить про помірну представленості, серед батьків, думки про те, що мати повинна бути головним авторитетом в сім'ї.

На четвертому етапі вивчалось ставлення батьків (насамперед матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі), за допомогою методики PARI. Показники представлені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Середні значення показників батьківських установок

Шкала	Україна	Швейцарія	p
Вербалізація	16,75	2,11	0,055
Надмірна турбота	11,46	2,57	0,049
Залежність від сім'ї	12,38	2,82	0,041
Придушення волі	13	2,21	0,023
Самопожертва	12	1,95	0,063
Побоювання образити	14,17	2,4	0,031
Сімейні конфлікти	12,92	2,08	0,018
Дратівливість	11,25	2,36	0,021
Зайва строгість	12,13	3,04	0,039
Позасімейні впливи	12,85	2,16	0,041
Надмірний авторитет батьків	13,54	2,16	0,028
Придушення агресивності	11,88	2,25	0,014
Роль господині	12,79	2,76	0,037
Партнерські відносини	13,92	2,85	0,057
Розвиток активності дитини	12,83	2,68	0,044
Ухилення від конфлікту	9,95	2,03	0,039
Байдужість чоловіка	12,58	2,16	0,064
Придушення лібідо	10,29	2,96	0,055
Домінування матері	11,25	2,28	0,061
Втручання у світ дитини	11,25	2,48	0,043
Зрівнювання відносин	15	2,62	0,052
Прискорення розвитку дитини	9,41	2,3	0,071
Несамостійність матері	15,5	2,73	0,032

Дані таблиці показують, що характеристики, виміряні у батьків, мають середні показники. Це означає, що у цих батьків в середньому ступені виражені розглядаються в методиці уявлення про сімейне життя.

Результати кореляційного аналізу:

Кореляційний аналіз між результатами методик APQ і АСВ:

1. Соматичні скарги позитивно корелюють із надмірністю вимог або обов'язків ($r=0,571$; $p=0,061$). Що значить соматичні проблеми дитини, безпричинні болі можуть мати зв'язок з тим, що батьки занадто багато вішають відповідальності на дитину або дають багато завдань.

2. Негативний зв'язок ($r=-0,429$; $p=0,046$) між показниками емоційної реакції дитини і мінімальністю санкцій. Це означає, що дитина більш імпульсивний в разі, якщо батьки часто її обмежують. Якщо батьки здатні бути гнучкими в обмеженнях, то дитина більш емоційно збалансований.

3. Позитивний зв'язок ($r=0,546$; $p=0,017$) між проблемами зі сном у дітей і нестійкістю стилю виховання в сім'ї. Що говорить про те, що при постійних змінах прийомів заохочення або покарання, і виховання в цілому, його нестійкістю можуть виникнути проблеми зі сном дитини.

4. Негативний зв'язок ($r=-0,408$; $p=0,05$) спостерігається між агресивною поведінкою дитини і перевагою в дитині дитячих якостей її батьків. Діти, батьки яких вважають за краще бачити в дитині дитячі якості, рідше мають проблеми з агресивною поведінкою.

Кореляційний аналіз між результатами методик APQ і PARI:

1. Замкнутість дитини негативно корелює з вербалізацією ($r=-0,444$; $p=0,043$).

Це говорить про те, що діти більш відкриті, з випадку, якщо батьки підтримують відкритий вербальний діалог з ними.

2. Негативний зв'язок виникає між бажанням прискорити розвиток дитини і тривожністю/депресивністю ($r=-0,503$; $p=0,038$). Що показує те, що при установці батьків на розвиток дитини, у дитини спостерігається менше тривожності і депресивності.

3. Проблеми уваги позитивно корелюють з несамоствійністю матері ($r=0,450$; $p=0,052$). Що означає, що розсіяну увагу у дитини та її непосидючість можна пов'язати з тим, що мати не відчуває впевненості в своїй материнській позиції.

Кореляційний аналіз між результатами методик семантичного диференціала і PARI:

1. Негативна кореляція з'явилася між силою дитинства і строгістю ($r=-0,420$; $p=0,061$), ухилом від конфлікту ($r=-0,514$; $p=0,039$). Що говорить про те, що, якщо матері вважали своє дитинство сильним і твердим, то вони намагаються бути не строгими зі своїми дітьми, але при цьому не збігати від конфліктів.

2. Негативна кореляція спостерігається між активністю дитинства і виключенням позасімейних впливів ($r=-0,522$; $p=0,053$). Що означає, якщо дитинство матері було активним і яскравим, то і на даний вік вона також прагнути займати активну життєву позицію.

3. Оцінка дитинства і ухил від конфлікту негативно корелюють між собою ($r=-0,471$; $p=0,037$). Що говорить про те, що якщо мати оцінює своє дитинство, як хороше, то вона не намагається уникнути конфлікту і не робить вигляд, що все добре, при наявності проблем в сім'ї. При низької оцінки свого дитинства, матері уникають зайвих конфліктів, вважають за краще замовчувати про хвилюючих їх події.

3.2. Порівняльний аналіз особливостей сімейного виховання матер'ю та батьком

Будь-яка сім'я у суспільстві дотримується своїх специфічних орієнтацій у вихованні, це проявляється не тільки у виборі цінностей і методів, а й у взаємин із дітьми. Відносини між батьками та дітьми – це багатогранне поняття, яке включає низку функцій та обов'язків з обох сторін [44].

Нами було проведено також опитування всіх аспектів цих взаємин на прикладі сімей з Швейцарії (Додаток Б). Традиційно вважають, що жінки за своєю природою більш емоційні та товариські, ніж чоловіки, отже, всередині сім'ї подружжя повторює свої традиційні ролі, тільки втілює це вже в дитячо-батьківських відносинах.

Таблиця 3.7

Інформованість про події, що відбуваються в житті дитини

Ступінь поінформованості	Загалом	Батько	Мати	P
Завжди знаю про те, що відбувається у житті дитини	46,5	37,0	56,0	0,047
Знаю тільки про найбільш значущі події дитини	24,0	29,0	19,0	0,031
Дитина сама знає, про які події потрібно повідомляти батькам	15,0	15,0	15,0	0,024
Бракує часу завжди бути в курсі подій з життя дитини	13,5	19,0	8,0	0,033
Важко відповісти	1,0	-	2,0	0,017
Всього:	100	100	100	

Отримані дані говорять про те, що матері найбільш схильні до спілкування, вміють знаходити контакт з дитиною, тому більше половини респондентів жіночої статі відповіли, що завжди знають про події в житті дитини, що ще й говорить про те, що матері виявляють гіперопіку щодо своїх дітей. Так само важливо відзначити ту категорію матерів, які знають лише про найбільш значущі події, або стверджують, що діти самі можуть вирішувати, про що повідомляти батьків. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що жінки зайняті на роботі, а це 68% респондентів.

Через те, що в сучасному світі жінки отримали більше прав та можливостей для реалізації себе, у них залишається менше часу на сім'ю та дітей, що позначається на внутрішніх взаєминах. Чоловіки менш обізнані про життя дітей, з даних видно, що кожному п'ятому батькові не вистачає часу завжди бути в курсі цього питання.

Можливо, такий варіант пов'язаний із економічною ситуацією, що характеризується кризою, безробіттям, маленькими заробітними платами, скороченням штату співробітників на виробництві. Тому чоловіки частіше за

жінок змушені підробляти чи працювати ще більше, щоб забезпечити сім'ю, що впливає на стосунки з дітьми.

Також можна припустити, що чоловіки за своєю природою не схильні розмовляти зі своїми чадами «про все», що й говорить про низьку проінформованість. При цьому велика частка тих, хто знає всі події дитини, або значущі з них, що дає змогу припустити, що батьки намагаються брати участь у вихованні дітей і мають для цього можливість.

Важливо розглянути, яке місце посідає думка дітей у сім'ї, 70% батьків вважають, що діти повинні прислухатися до думки батьків, але можуть висловити свою незгоду, що говорить про батьківський авторитет перед дітьми. Такий авторитет ґрунтується не на диктатурі та примусі, а на гармонійному послуху, якщо говорити в термінах типології сім'ї, то це визначає авторитетний стиль виховання.

Матері частіше за батьків, 24% і 17% відповідно, вважають, що діти можуть відстоювати свою думку, якщо не згодні з батьками. Це говорить про прояв традиційних уявленнях беззаперечності слів батька. Таке припущення підтверджує відповідь, що діти не мають права висловлювати свою точку зору, тут респонденти чоловічої статі вдвічі частіше за жінок відповіли позитивно.

Матері схильні виявляти своє тепло і ласку щодня, що забезпечує емоційну стабільність дитини, це також стосується якихось екстрених ситуацій, коли необхідно підтримати, заспокоїти і спрямувати дитину та коли потрібно її похвалити. Тата, як і матері, теж готові надати підтримку, заспокоїти, похвалити не лише коли це потрібно, а й у повсякденному житті. Такий процес взаємодії батьків та дітей формує стійку особистість останніх. Тому, аналізуючи стиль виховання, не можна упускати момент додаткових компонентів, які є зв'язуючим провідником між словами та сприйняттям.

Цікавий момент можна помітити в характері спілкування батька та дитини: 51% жінок відзначили, що їхнє спілкування з дитиною протікає дуже «живо» та емоційно, що підтверджує стереотипи щодо слабкої статі. І приблизно стільки ж чоловіків вважають, що спілкування з дитиною носять

конкретний характер – дізнаються якісь основні моменти з життя один одного, так само серед чоловіків була популярна відповідь емоційного спілкування з дитиною і, на відміну від жінок, чоловіки спілкуються з дітьми тільки в виховних цілях. Незважаючи на таке суворе спілкування, властиве авторитарному стилю, чоловіки все ж таки починають цікавитися життям дитини на рівні матері, цей процес для них стає таким же емоційним.

Сучасні умови вносять свої корективи та трансформують інститут сім'ї. Всупереч своїм бажанням бути завжди в курсі всіх подій дітей, батьки через економічні чинники не можуть собі цього дозволити. Тому чим більше батьки працюють, тим менше часу на сім'ю, найчастіше це вечір кожного дня або лише вихідні, як зазначило 87% респондентів. Цілий день присвятити дітям можуть лише мами-домогосподарки, що природно, адже жінка зазвичай залишає кар'єру та інші канали самореалізації заради сім'ї та дітей.

Таблиця 3.8

Способи вирішення проблем із дітьми

Спосіб вирішення	кількість тих, хто відповів	% від числа тих, хто відповів
Питання та проблеми вирішуються спільно шляхом обговорення	18	72%
Батьки самі мають вирішувати проблеми дітей	3	12%
Діти самостійно ухвалюють рішення, вирішують свої проблеми	2	8%
Важко відповісти	2	8%
Разом:	25	100%

Вивчаючи природу сімейних конфліктів, необхідно було з'ясувати, за допомогою яких прийомів вони вирішуються. Нами були отримані результати, і, як видно з наведеної таблиці, батьки у своїй більшості (72%) вирішують усі

питання та проблеми завдяки спільному обговоренню. Звідси можна дійти неутішного висновку, що батьки готові зрозуміти дитину, звернути увагу на якісь важливі моменти з погляду. Знаходити компроміс і вміти чути та слухати один одного – важливі складові вирішення будь-якого конфлікту. Якщо людина з дитинства вчиться конструктивно вирішувати внутрішньо-сімейні питання, це сприятливо позначається з її соціалізації загалом.

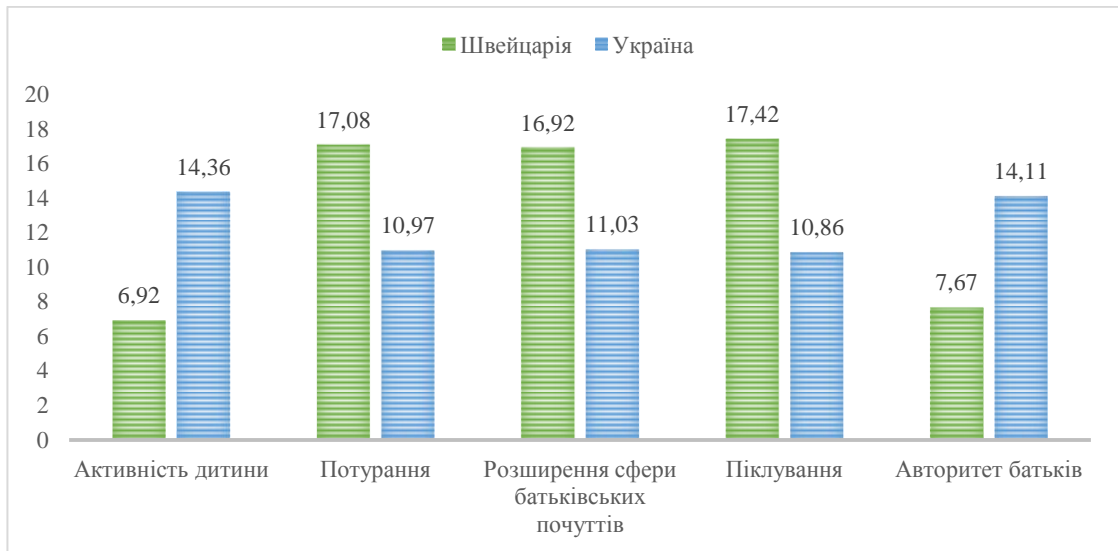
Враховуючи такі отримані дані, як зацікавленість батьків справами дитини, гарна поінформованість про події, теплі відносини між батьками та дітьми, прояв контролю, використання засобів покарань та заохочень, переконань, ми можемо говорити про формування авторитетного стилю виховання. При цьому ми виявили деякі відхилення від указаних показників, що говорить про існування інших стилів. Таким чином, авторитетний стиль проявляється не в чистому вигляді, а включає характеристики інших стилів.

Отже, порівняльний аналіз особливостей сімейного виховання матір'ю та батьком виявив, що різниці в ролях, стереотипах та очікуваннях можуть бути присутніми в різних культурах, що відображає вплив соціокультурного контексту на сімейне виховання. Ці висновки можуть бути важливими в розумінні різноманітності сімейного виховання в різних культурах та врахуванні рольових очікувань, стереотипів і соціокультурних норм у вихованні дітей.

Аналіз особливостей сімейного виховання матір'ю та батьком виявив, що ролі батька та матері можуть бути різними в різних культурах. У деяких культурах можуть бути встановлені стереотипні ролі, де мати відіграє більш примітну роль у вихованні дітей, тоді як батько може бути відповідальним за економічну діяльність сім'ї. В інших культурах можуть існувати більш рівні ролі батька та матері в сімейному вихованні, де обидва батьки беруть активну участь у вихованні дітей та приймають рішення разом. Розуміння різниці в культурних контекстах може допомогти краще розуміти складність сімейного виховання та враховувати різні підходи до виховання дітей в різних культурах.

3.3. Порівняльний аналіз сімейного виховання Швейцарії та України

Порівняльний аналіз сімейного виховання у Швейцарії та в Україні показав, що особливості сімейного виховання в кожній країні по різному впливають на активність дитини, при чому діти з українських сімей проявляють себе більш активно в спілкуванні або іграх. Так само виділяється тенденція до відмінності в потуранні.

Рис. 3.1. Діаграма відмінності характеристик дітей і взаємодії з ними по групах сімей Швейцарії та України

У Швейцарії батьки більше потурають бажанням дітей, відповідають на їх примхи виключно позитивною реакцією. Приблизно такі ж відмінності спостерігаються за шкалою розширення сфери батьківських почуттів.

Суттєві відмінності має шкала «авторитет батьків». В Україні батьки вимагають до себе більш почесного ставлення, представлено на рис 3.1.

Також, був проведений порівняльний аналіз характеристик дітей і взаємодії з ними по групах кількості дітей в сім'ї:

У таблиці 3.5. будуть показані відмінності характеристик дітей і взаємодії з ними по групах кількості дітей в сім'ї.

Таблиця 3.5

**Відмінності характеристик дітей і взаємодії з ними по групах
кількості дітей в сім'ї**

Шкала методики	Одна дитина в сім'ї	2 і більше дітей	p
Проблеми зі сном	17,38	10,06	0,016
Оцінка	16,56	10,47	0,046
Недостатність вимог	16,5	10,5	0,041
Фобія втрати дитини	18,88	9,81	0,006
Прискорення розвитку дитини	8,63	14,44	0,055

Значущі відмінності спостерігаються за показником «порушення сну у дітей» дітей. З багатодітних сімей діти мають більш спокійний сон, ніж з сімей, де одна дитина. Так само є відмінності в оцінці свого дитинства між матерями: матері з однією дитиною більш позитивно оцінюють своє дитинство, ніж багатодітні матері. Якщо дитина єдина в сім'ї, то їй пред'являється менше вимог, батьки частіше транслюють дитині, що їй «все можна». Так само в таких сім'ях позбутися своєї єдиної дитини батьки бояться набагато більше, ніж в сім'ях, де дітей двоє або більше. Спостерігається тенденція відмінностей на укорінення розвитку дитини: в багатодітних сім'ях матері більше прикладають зусиль і приділяють уваги, ніж в сім'ях з однією дитиною, на те, щоб їх дитина розвивалася швидше, або ні трохи не відставала від своїх однолітків [37].

Проведене дослідження було присвячено вивченню особливостей психологічного виховання у Швейцарії та в Україні.

Аналіз даних показав, що стиль виховання, який виявляється по відношенню до дитини в сім'ї, дає свій вплив на її діяльність, в деяких випадках, на її психіку.

З'ясувалося, що при нестійкому стилі виховання у дітей виникають проблеми зі сном. Це можна пояснити тим, що постійні зміни прийомів

виховання, перехід від строгості до ліберального стилю, нечіткість правил «що можна, а що не можна» негативно впливають на спокій і почуття стабільності дитини, що виражається в неспокійному сні.

Так само діти можуть скаржитися на соматичні проблеми при високому рівні вимог до них. Так само дитина може показувати агресію, якщо батьки не усвідомлюють повною мірою того факту, що дитина росте. Батьки не визнають дорослішання і, швидше за все, не помічають того, що у дітей змінюються потреби, у них з'являються примхи. Ігнорування цих фактів викликає невдоволення у дітей, як і будь-якої іншої людини. У дітей може початися депресія, в разі, якщо мати не надає належної уваги розвитку дитини.

Дитина може відчувати себе самотньою в тому випадку, якщо батьки не досить багато нею займаються, що призводить до таких наслідків. Якраз, при бажанні «прискорити» розвиток дитини, мати намагається виділити деякі якості в своїй дитині, що дає їй можливість частіше бути зі своєю дитиною і розмовляти з нею. Діти засвоюють моделі поведінки від своїх батьків, отже, при малому контакті зі своїми близькими, дитина також не буде намагатися вибудувати відносини з однолітками або іншими людьми.

Також впливає дитинство самих батьків на виховання дитини. Аналіз показав, що всі батьки вважають своє дитинство досить хорошим, отже, вони намагаються зробити його таким же і для своїх дітей за допомогою перенесення деяких характеристик свого дитинства на власну дитину. Так само вони поводяться і у вихованні, вони ясно розуміють, яким стилем вони керуються і не дають своїй дитині залишатися без чіткого розуміння що може слідувати після вчинку [47, с.23].

Однак строгості при цьому не спостерігається, це може пояснюватися тим, що дитина, в основному, поводить себе слухняно, так як їй були добре пояснені правила поведінки для засвоєння. У них не виявляється розширення сфери батьківських почуттів, що пояснюється попереднім твердженням, тобто у батьків є достатньо справ і контактів, щоб розподіляти свої емоції і почуття рівномірно.

У батьків у Швейцарії та в Україні виділяються яскраві відмінності по стилю виховання. В Україні батьки схильні до ліберального стилю виховання: вони багато в чому потурають і поступаються своїй дитині, концентрують більшу частину своєї уваги і любові на неї і більш трепетно про неї піклуються.

В Швейцарії, де високий рівень життя, доступ до різноманітних ресурсів та висока соціальна підтримка, більший фокус на індивідуальному розвитку дитини, самостійності та відповідальності. Батьки використовують демократичні методи виховання, сприяючи розвитку самостійності та самовизначення дітей, вчити їх вирішувати проблеми та брати участь у рішеннях в сім'ї.

З іншого боку, в Україні, де економічна ситуація менш стабільна, батьки більше акцентують увагу на вихованні дітей у відповідальності, економічній самостійності та традиційних цінностях. Більш авторитарні методи виховання можуть бути поширенішими, де батьки визначають правила та накладають свої вимоги на дітей.

Спостерігається різниця у вихованні першої дитини і другої. Таку різницю можна пояснити тим, що батьки мають вже деяке уявлення про те, як вести себе з дитиною, однак, вони відчують невпевненість в тому, що роблять.

Таким чином, від статі дитини так само залежить її виховання. В основному, від хлопчиків очікують більшої поваги до батьків, стриманості. За їх емоціями більше стежать, чим за емоціями дівчаток. Від них чекають твердості духу. Однак до дівчаток виникає більше інших вимог. Все це можна пояснити соціальними установками, прийнятими поняттями про стать. Наприклад, те, що у жінок завжди більше обов'язків, ніж у чоловіків по дому, дівчатка більш вразливі і стриманіше себе ведуть в суспільстві – це давні прийняті стереотипи, які до цього дня проявляються у вихованні дітей.

Також, культурні різниці можуть впливати на ставлення до ролі батьків в родині. У деяких культурах, батьки можуть бути більш авторитетними фігурами, де діти виявляють повагу та покору, в той час як в інших культурах

батьки можуть бути більш рівноправними партнерами, де діти мають можливість висловлювати свої думки та брати участь у рішеннях.

Отже, порівняльний аналіз сімейного виховання в різних країнах може також виявити різні стереотипи та очікування, які пов'язані з родовими ролями. Таким чином, вивчення різниці в сімейному вихованні в різних культурах допомагає краще розуміти вплив соціокультурного контексту на підходи до виховання дітей та виявити різні особливості, стереотипи та очікування, які впливають на сімейне виховання в кожній країні. Дослідження виявило різницю в ставленні до автономії дітей, ролі дорослих у вихованні, використанні колективної або індивідуальної відповідальності, ставленні до самостійності та незалежності, впливі релігійних або етнічних переконань на виховання дітей, використанні різних методів виховання та підходів до дисципліни, а також у розвитку соціальних, емоційних та когнітивних навичок дітей.

Висновки до розділу 3

В ході дослідження ули зроблені ряд висновків:

1. Особливості поведінки дитини пов'язані зі стилями виховання: у дітей, батьки яких проявляють надмірну вимогливість, використовують часті обмеження, або демонструють непостійний стиль виховання, спостерігається більше соматичні скарг, імпульсивності, агресивної поведінки, ніж у дітей, матері яких проявляють помірність в обмеженнях і вимогах по відношенню до дитини.

2. Позитивні установки батьків по відношенню до дитини, такі як: бажання обговорювати проблемні області, прагнення підтримувати розвиток дитини пов'язані з меншою тривожністю, замкнутістю і депресивністю дитини, а невпевненість батьків в їх батьківській ролі виявилася пов'язана з нестійкістю уваги у дитини.

3. Позитивна оцінка батьками свого дитячого досвіду пов'язана з низькою строгістю у вихованні, умінням вирішувати конфлікти, активною життєвою позицією, стійким стилем виховання.

4. Стилі виховання по відношенню до хлопчиків і дівчаток – розрізняються: по відношенню до дівчаток матері більш вимогливі, ніж до хлопчиків, проте в хлопчиках заохочується стриманість, повага до дорослих.

5. Стилі виховання і установок батьків по відношенню до дітей пов'язана з соціально-демографічними характеристиками сімей: батьки в Україні демонструють більш ліберальний стиль виховання; у Швейцарії батьки більше турбуються про благополуччя дитини, проявляють менше вимог, не прагнуть активно її розвивати.

ВИСНОВКИ

Вивчення та аналіз низки літературних джерел, проведення емпіричного дослідження дали змогу зробити такі висновки і узагальнення:

1. Сімейне виховання це складний і багатогранний процес, який включає в себе взаємодію батьків і дітей, вплив сімейного середовища на розвиток дитини, формування цінностей, норм поведінки та інших аспектів. Теоретичний аналіз дав змогу узагальнити наявну літературу та теоретичні підходи до вивчення сімейного виховання.

Аналіз проблеми сімейного виховання дає можливість розглянути цей процес з різних поглядів і визначити ключові аспекти, які впливають на формування особистості дитини в родинному середовищі. Один із основних аспектів сімейного виховання – це роль батьків, які виступають в якості первинних вихователів та моделей поведінки для дітей.

2. Порівняльний аналіз особливостей сімейного виховання матір'ю та батьком виявив різниці в ролях, стереотипах та очікуваннях щодо гендерних ролей батьків в різних культурах. Дослідження показало, що роль матері і батька може відрізнитися в залежності від соціокультурного контексту, традицій, релігії та інших факторів.

Такі різниці включають розподіл обов'язків та ролей між матір'ю та батьком, стереотипи стосовно ролі жінки та чоловіка в процесі виховання дітей, очікування щодо поведінки та взаємодії з дітьми, а також культурні норми та цінності, пов'язані з родинним вихованням. Наприклад в культурі України більше акценту на традиційних ролях матері, яка відповідає за догляд і виховання дітей, тоді як батько відіграє роль годувальника і захисника сім'ї, тоді як в культурі тієї ж Швейцарії більше рівноправності в розподілі ролей між матір'ю та батьком, або навіть роль батька може бути більш активною в процесі виховання дітей.

3. Визначення особливостей сімейного виховання у групах опитуваних сімей Швейцарії та України дало можливість виявити різні підходи до виховання дітей в цих країнах. Дослідження вказало на вплив культурних,

економічних, соціальних та інших чинників на сімейне виховання в кожній з країн. Зокрема, виявлено різницю в підходах до ролі батьків, ставленні до дітей, використанні виховних методів та інших аспектах сімейного виховання.

У швейцарській та українській досліджуваних родинах переважали соціальні очікування та тенденції до співпраці з дітьми, симбіотичних стосунків, посилення контролю та вимог до дітей. Загалом батьки демонструють належне, позитивне ставлення до своїх дітей. Аналізуючи зв'язок між різними стилями виховання та рисами самооцінки дітей, дослідження показало, що в сім'ях переважають такі батьківські установки, як «прийняття». Тобто для цих сімей характерне позитивне ставлення до своїх дітей. Батьки бачать свою дитину такою, якою вона є, поважаючи та визнаючи її індивідуальність.

Отже, в результаті дослідження можна зробити висновок про складність сімейного виховання, вплив різних факторів на його особливості та необхідність врахування культурних, соціальних, економічних та інших контекстуальних аспектів при розумінні сімейного виховання. Важливо враховувати різницю між ролями матері та батька в процесі виховання, а також вплив стереотипів та очікувань, пов'язаних з гендером, на цей процес. Результати дослідження також підкреслюють важливість розуміння та урахування культурних особливостей при порівняльному аналізі сімейного виховання в різних країнах.

Дослідження вказує на потребу **подальшого дослідження** і вивчення сімейного виховання з урахуванням різних аспектів, таких як роль батьків, вплив культурних чинників, економічних та соціальних умов на сімейне виховання, а також врахування стереотипів та різниці між гендерами. Ці висновки можуть бути корисні для подальшого розвитку досліджень у галузі сімейного виховання та впровадження ефективних підходів до підтримки родин в різних культурних контекстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко А. В. Батьківство як психологічний феномен. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*. Київ : Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 57–63.
2. Авксентьєва О. М. *Психологічні особливості дитячо-батьківських взаємин у сім'ях, які перебувають у складних життєвих обставинах* : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. 93 с.
3. Бартків О. С. Усвідомлене батьківство: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Розділ V. Соціальна педагогіка*, 2010. № 23. С. 192–195
4. Безлюдна В. Батьківське ставлення і його вплив на формування особистості дитини (погляди американських фахівців). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2008. № 25. С. 121–125.
5. Безпалько О. В. *Сім'я як провідний фактор соціального виховання особистості. Соціальна педагогіка: Підручник*. Київ: Центр учбової літератури, 2009. С. 200–221.
6. Братусь І. Програма «Школа батьківства». *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 6. С. 35–47.
7. Бурлуцька Т. Л., Онипченко О. І. *Гендерний аспект формування усвідомленого батьківства як соціально-педагогічна проблема*. Гендерна політика очима української молоді: регіон. наук.- практ. конф. (Харків, 30 листопада 2016 р.). Харків: Хар нац. ун-т міського господ. імені О. М. Бекетова, 2016. С. 34–45
8. Волошок О.В. *Дисфункціональна сім'я як чинник ризику виникнення порушень у сфері спрямованості особистості*. Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: матеріали Всеукр. наук.- практ. конференції. Київ, 2002. С. 76–81.
9. Гончар Л. В. *Ретроспектива та сучасне осмислення проблем сімейного виховання*. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту

проблем виховання НАПН України за 2016 рік, Івано-Франківськ (Україна), 15 березня, 2017. С. 56-63.

10. Демиденко Т. М. Педагогічна позиція батьків у виховному процесі. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер. : Педагогіка, соціальна робота.* 2011. Вип. 22. С. 43–45.

11. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини. *Науковий вісник Південноукраїнського нац. пед. ун-ту імені К. Д. Ушинського.* 2011. № 11–12. С. 262–271.

12. Зелінська Т. М., Михайлова І. М. *Практикум із загальної психології:* Навч. посібн. Київ: Каравела, 2009. С.112-113

13. *Консультативна психологія: підручник / І. С. Булах та ін.* Вінниця, 2014. 484 с

14. Корман О. А. Батьківське ставлення та його вплив на формування дитячої особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика Психологія. Педагогіка:* зб. наук. пр. Київ. ун-ту імені Бориса Грінченка, Інту пробл. виховання НАПН України. Київ : Вид-во Київ. ун-ту імені Бориса Грінченка, 2011. С. 70–84.

15. Красін С. А. *Зміст і структура усвідомленого батьківства в контексті системного підходу.* Наукові досягнення. Відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 20–30 травня 2020 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 49–53.

16. *Критерії та ознаки гармонійного сімейного виховання дітей підліткового віку.* Ольга Олександрівна Серга DOI: <http://orcid.org/0000-0002-2334-512X>

17. Мельничук, М.. Вплив стосунків юнаків із батьками на становлення їх самооцінки. *Молодий вчений,* 2021. 6 (94), 120-122. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-6-94-26>

18. Петрочко Ж. В. *Робота з сім'ями, які виховують дитину раннього віку, щодо формування навичок усвідомленого батьківства і запобігання*

відмова від немовлят. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : Навч-метод. комплекс. Зверева І. Д., Петрочко Ж. В. Київ : Фенікс, 2007. С. 208–227.

19. Повалій Л. В. *Виховання підлітків у неповній сім'ї*: Навчально-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2008. 321 с.

20. *Психологія сім'ї*: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.

21. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Моделі поведінки подружжя в реалізації основних сімейних функцій. *Науковий журнал «Габітус» Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій*. 2021. Вип. 21. С. 268–274.

22. Потапчук Є. М. *Кризи сімейного життя та як їх подолати: довідник сімейного психолога*. Хмельницький : ХНУ, 2014. 35 с.

23. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. *Психологія сім'ї*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с

24. Столярчук О. А. *Психологія сучасної сім'ї* : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2015. 136 с

25. Сьомкіна І. С. Особливості сімейної соціалізації в сучасних умовах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій, університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 63–65.

26. Смук О. Т. Механізми сімейного виховання як цілісний комплекс, що охоплює сукупність генетично фіксованих і накопичених шляхом наuczіння навичок, які детермінують когнітивні стилі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія, 2021. (1), 31-35. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.1.7>

27. *Українське лонгitudне дослідження Ukrainian Longitudinal Study (ULS)* Методичні рекомендації з використання психодіагностичних інструментів другої хвилі дослідження URL: <https://doi.org/10.32631/uls2021>

28. Харченко Н., & Кишмар В. Особливості сімейного виховання в

період адаптації дитини до школи. *Психологічний журнал*, 2021. (6), 62–67.
<https://doi.org/10.31499/2617-2100.6.2021.229295>

29. Федоришин Г. М. *Психологічні проблеми сімейного виховання*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 219 с.

30. Ярослав Л. О. Психологічне благополуччя в контексті системи відносин. *Ракурси психологічного благополуччя особистості: Зб. тез доповідей Всеукраїнського науково-практичного семінару*. (м. Ніжин, 9 червня 2017). Ніжин, НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 164-169.

31. Azzopardi P., Kennedy E., Patton G. C. Data and Indicators to Measure Adolescent Health, *Social Development and Well-being. Innocenti Research Briefs, UNICEF Office of Research – Innocenti*. Florence, no. 2017-04

32. *American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM-5)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing, 2013. 992 p.

33. Ara E. Internalizing and externalizing problems in adolescents analyzing the gender difference. *International Journal of Research in Social Sciences*. 2019. P. 328–337.

34. Bettencourt A. F., Gross D., Bower K. *Identifying Meaningful Indicators of Parent Engagement in Early Learning for Low-Income, Urban Families*. Urban Education. 2020. November 6.

35. Danielle J. Scapaletti *Psychology of Empathy*. Publisher: Nova Science. 2011.

36. Feldman R, Masalha S., and Derdikman-Eiron R.. Conflict resolution in the parent-child, marital, and peer contexts and children's aggression in the peer group: A process-oriented cultural perspective. *Developmental Psychology*, 46, 310-325. External childcare and socio-behavioral development in Switzerland: Long-term relations from childhood into young adulthood [PLoS One](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0263571). 2022; 17(3): e0263571.

37. *The Role of Parenting Styles on Behavior Problem Profiles of Adolescents. Int J Environ Res Public Health*. B. Lorence et al. 2019 Aug; 16(15): 2767

38. Parenting Styles and Aggressive Adolescents: Relationships with Self-esteem and Personal Maladjustment. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context* / A.F. Perez-Gramaje et al. January 2020. Vol. 12. № 1. Pages 1–10.
39. *Published online* 2022 Mar 9. DOI: [10.1371/journal.pone.0263571](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0263571)
40. Holahan, C. J., Valentiner, D. P., and Moos, R. H. Parental support, coping strategies, and psychological adjustment: An integrative model with late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 24, 1995. 633-648.
41. *Father-Daughter Relationships: Contemporary Research and Issues*. 2nd Edition By Linda Nielsen. June 14, 2019
42. *10 Façons d'élever les enfants dans différents pays du monde qui peuvent nous surprendre* URL : <https://sympa-sympa.com/inspiration-education/10-facons-delever-les-enfants-dans-differents-pays-du-monde-qui-peuvent-nous-surprendre-1042107/>
43. *Rapport sur la situation des enfants et des adolescents en Suisse* URL : https://ise.unige.ch/isdd/IMG/pdf/Rapport_sur_la_situation_de_enfants_suisse.pdf
44. Philippe Haeberli, « Les conseils d'enfants en Suisse », *Revue internationale d'éducation de Sèvres* [En ligne], 44 | avril 2007, mis en ligne le 23 juin 2011, consulté le 03 mars 2023. DOI : <https://doi.org/10.4000/ries.165>
45. *L'instruction en famille en Suisse romande : portrait des familles et motivations parentales*. 2021 *Revue Suisse des Sciences de l'éducation* 43 (3), 430-450 DOI: 10.24452/sjer.43.2.7 ISSN 2624-8492
46. *Pauvreté en Suisse: concepts, résultats et méthodes* Résultats calculés sur la base de l'enquête SILC 2008 à 2010, Neuchâtel 2012, 80 pages,
47. Kunzman, R., et Gaither, M. . Homeschooling: an updated comprehensive survey of the research. *Other Education: The Journal of Educational Alternatives*, 2020.9(1), 253-336. <https://www.othereducation.org/index.php/OE/article/view/259>
48. "Quand l'enfant devient élève, et les parents, parents d'élèves. Construction de la relation entre les familles et l'école lors de l'entrée à l'école" (recherche COREL) URL :

https://doc.rero.ch/record/308917/files/2017_ogayal_quandlenfantdevientlve_corel_r_apportfns.pdf

49. Rapport remis par le Dr Marie-Paule Martin-Blachais à Laurence Rossignol, Ministre des familles, de l'enfance et des droits des femmes. 28 février 2017. URL : <https://www.cnape.fr/documents/publication-du-rapport-de-la-demarche-de-consensus-sur-les-besoins-de-lenfant/>

50. Être parents à part entière ? Parentalité, parenté et reconnaissance des familles d'accueil. Gaëlle Aeby, Laurence Ossipow. Dans Recherches familiales 2022/1 (n° 19), pages 57 à 68

51. Les familles en Suisse - Rapport statistique 2021. Comment vivent les familles d'aujourd'hui en Suisse? URL : <https://dam-api.bfs.admin.ch/hub/api/dam/assets/17004157/master>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Інформована згода

Шановні батьки!

Ми пропонуємо вам взяти участь у дослідженні, присвяченому вивченню різних аспектів поведінки дітей в повсякденних ситуаціях. Ми хочемо визначити фактори, які можуть впливати на поведінку і емоційний стан ваших дітей вдома, з'ясувати, які з факторів допомагають дітям успішно адаптуватися в різних життєвих ситуаціях, а які створюють перешкоди цьому процесу.

Участь в даному дослідженні є добровільним. Ми просимо взяти вас участь в дослідженні у зв'язку з тим, що вік вашої дитини відповідає цілям дослідження і нашим інтересам (в дослідженні беруть участь діти і їх батьки).

Процедура дослідження:

Заповнення вами опитувальників, дозволить оцінити особливості поведінки дитини, а також специфіку взаємин дитини в сім'ї. Необхідний час-40 хвилин-50 хвилин, в будь-який для Вас час.

Конфіденційність:

Ми гарантуємо Вам конфіденційність вашої особистої інформації. При обробці даних кожному учаснику дослідження буде присуджено ідентифікаційний номер, в подальшому, поданні результатів дослідження вся особиста інформація буде виключена з роботи.

Соціально-демографічна анкета:

1. Ваш вік _____
2. Ваша освіта _____
3. Кількість дітей в сім'ї _____
4. Який за рахунком дитина, якого ви будете описувати в опитувальнику _____
5. Ваше Сімейний стан :
  - У шлюбі
  - В цивільному шлюбі

– Не в шлюбi

6. Задоволеність сімейним життям (оцініть за шкалою від 1 до 10)_____

Informed consent

Dear parents!

We invite you to take part in a study devoted to the study of various aspects of children's behavior in everyday situations. We want to determine the factors that can affect the behavior and emotional state of your children at home, find out which factors help children adapt successfully in various life situations, and which create obstacles to this process.

Participation in this study is voluntary. We ask you to take part in the research due to the fact that your child's age corresponds to the goals of the research and our interests (children from 3 to 12 years old and their parents participate in the research).

Research procedure:

Filling out the questionnaires will allow you to assess the characteristics of the child's behavior, as well as the specifics of the child's relationships in the family. The required time is 40 minutes-50 minutes, at any time for you.

Privacy:

We guarantee the confidentiality of your personal information. During data processing, each research participant will be assigned an identification number, in the future, when submitting the research results, all personal information will be excluded from the work.

Socio-demographic questionnaire:

1. Your age

_____

2. Your education _____

3. Number of children in the family _____

4. According to the account, what is the child that you will describe in the questionnaire _____

5. Your marital status:

- In marriage
- In a civil marriage
- Not married

6. Satisfaction with family life (rate on a scale from 1 to 10)_____

ДОДАТОК Б

Questionnaire

Please fill out the form. Circle the answers you have chosen. The results will be published in summary form.

1. Do you always know about the events taking place in the life of a child:

- 1) I always know about what is happening in the child's life
- 2) I know only about the most significant events of the child
- 3) The child himself knows which events need to be reported to parents, and which are not necessary
- 4) There is not enough time to always be aware of events in the child's life
- 5) Difficult to answer

2. From whom you will learn information about the child's educational events (multiple answers are possible):

- 1) From a child
- 2) From parents of other children
- 3) From teachers and other employees of the institution
- 4) From other children
- 5) With the help of electronic resources
- 6) Difficult to answer

3. Do you know the child's friends and close circle:

- 1) Yes, I know everyone
- 2) I know a few friends
- 3) I hardly know anyone
- 4) Difficult to answer

4. Is the opinion of the child taken into account when choosing additional education:

- 1) No, most often we decide what the child needs

- 2) Yes, it is important that the child likes it
- 3) Other
- 4) Difficult to answer

5. How is the opinion of children in your family taken into account:

- 1) The child must defend his opinion if he does not agree with the parents
- 2) Children should listen to their parents and accept their decisions, but can calmly express their point of view
- 3) The child has no right to express his opinion
- 3) Difficult to answer

6. How do you spend time together with children (multiple answers are possible):

- 1) Watch TV
- 2) Reading books
- 3) We discuss any event
- 4) We go to the cinema / museums / theaters
- 5) We walk
- 6) Everyone minds their own business
- 7) Play / do activities together
- 8) We go shopping
- 9) Other
- 10) Difficult to answer

7. Do you discuss movies/cartoons/books/life events/news with your child:

- 1) Yes, we share impressions, discuss and discuss situations
- 2) Everyone expresses his opinion and the topic is closed
- 3) Rarely discuss such topics
- 4) No
- 5) Other
- 6) Difficult to answer

8. How often do you talk with your child about his affairs in school and in life with friends, classmates / classmates:

- 1) Constantly
- 2) In your spare time
- 3) On my initiative or a child
- 4) Rarely, almost never
- 5) Difficult to answer

9. How is your communication with the child:

- 1) We discuss everything very emotionally and “lively”
- 2) We share concrete facts without emotion
- 3) We find out how each other is doing and the main events from life
- 4) We hardly communicate
- 5) We communicate only for educational purposes
- 6) Difficult to answer

10. What communication components, besides conversation, do you use (several answers are possible):

- 1) Pat on the shoulder
- 2) Hugs
- 3) Stroking on the head
- 4) Hand support
- 5) Nothing
- 6) Other
- 7) Difficult to answer

11. In what cases do you show warmth and affection towards the child (several answers are possible):

- 1) It is a natural process of communication every day

- 2) In cases where I praise
- 3) In cases where you need to calm down
- 4) In extreme situations, if I see that the child cannot cope on his own
- 5) Other
- 6) Difficult to answer

12. For what reason do children turn to you for advice (multiple answers are possible):

- 1) For personal matters
- 2) For educational issues
- 3) For urgent matters
- 4) None of the above
- 5) All of the above
- 6) Other
- 7) Difficult to answer